

1. sz. tábla

A három generáció iskolai végzettségbeli megoszlása

Iskolák	<u>A nagyszülői generáció</u>		<u>A szülői generáció</u>		<u>A legfiatalabb generáció</u>	
	vizsgálati alanyok	azonos korú népesség+	vizsgálati alanyok + testvéreik	azonos korú népesség+	a nagy- szülők összes unokája	azonos korú népesség+
Nem járt iskolába	34,0%	3,0%	20,0%	1,0%	-	1,0%
A korbeli alapvégzettségbeli követelményeknek nem tett eleget	17,0%	31,0%	28,0%	28,0%	36,0%	6,0%
Eleget tett	36,0%	48,0%	34,0%	46,0%	52,0%	25,0%
Ennél magasabb iskolai végzettsége van	13,0%	18,0%	18,0%	25,0%	12,0%	68,0%
Összesen:	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

*Forrás: 1980. évi népszámlálás 36. kötet, összefoglaló adatok. Budapest, 1983. 226. oldal táblái alapján számítva.

A 0-4 osztályt végzett férfiak és nők egymás közötti házassága közel 13-szorosa az egyenletes eloszlás esetén jelentkező értéknek.¹⁰⁴

A fiatalok körében, tehát a harmadik generációban minden második alany megfelelt a kötelező minimumnak, tehát ők lényegesen felülmúlják az előző két generációt. De még mindig több mint harmadrészüik elmaradt az elvárásoktól, 16 éves korig nem fejezte be az általános iskolai tanulmányokat. Az elmúlt másfél évtizedben pedig általában javultak az iskolai oktatás esélyei abból a szempontból, hogy azok a korábbinál szélesebb rétegeket értek el és a tanulók 90%-a el is végezte az általános iskola 8. osztályát. Viszont - amint egyik cikkében Gazsó Ferenc megállapítja - az általános iskolai végzettséggel sem rendelkező, többségük segéd- vagy betanított munkás szülők gyermekeinek iskoláztatási, továbbtanulási esélyei relatíve romlottak az elmúlt évtizedekben.¹⁰⁵ Ez a folyamat az általam vizsgált körben markánsan megmutatkozik.

Az iskolai végzettség alapján kialakuló foglalkozási struktúra változása sem kedvező. Enyhe pozitív mozgás érzékelhető ugyan a nagyszülői és a szülői generációra között. Valamivel növekedett ugyanis a szakmunkások és a nem fizikaiak aránya, csökkent a nem kereső réteg. (Bár az utóbbi a női foglalkozási aktivitás növekedésére vezethető vissza.) Megduplázódott viszont a segédmunkások jelenléte és az országos tendenciának megfelelően - bár messze az országos átlag alá - csökkent a mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya. Mindezek a változások azonban úgy zajlottak, hogy az országos tendenciákkal ellentétben generációról generációra nőtt a szakképzetlenek aránya. (A nagyszülők körében 47,9%, a szülőknél már 58,6%, a harmadik generációban viszont 60,5%.) Soha nem látott méreteket öltött viszont a foglalkozás nélküliek száma, ez a legfiatalabb generációban eléri a 30%-ot. Már

a szülők körében is tapasztaltam, hogy az iskolai tanulmányok befejezése után és az első munkavállalás között az esetek jelentős részében egy-két év dologtalanul telt. Ez a közhiedelemmel szemben inkább a férfiakra, mint a nőkre jellemző. A mai fiatalok között az említett tendencia felerősödött és minden harmadik nem iskolás fiúgyermekre jellemzővé vált. A munka nélküli töltött idő is megnövekedett, esetenként elérte az öt évet.

A három generáció társadalmi helyzetének vizsgálatából a csoport perifériára sodródására lehet következtetni. A nagyszülői generációnak a korosztályához képest halmozott lemaradása a szülőknél konzerválódott. Ez olyan gyors és nagy tömegeket érintő társadalmi átalakulás feltételei között valósult meg, hogy a látszólagos változatlanlanság már a kifelé sodródást jelentette. A legfiatalabb generáció - különösen a foglalkozási összetétel szempontjából - már szüleihez képest is lefelé mobil. Ezek a fiatalok eleve a periférián születtek, és lehetőségeik a korosztályukhoz képest történő nagyobb lemaradás miatt minden korábbi felmenőhöz képest romlanak. Ezért azután a centrifugális erők hatása növekszik.

d) Nem minden hátrányos helyzetű bűnöző és nem minden bűnöző hátrányos helyzetű

Az általam vizsgált csoport - mint említettem - nem reprezentálja teljes mértékben sem a hazai szegényeket, sem a bűnözőket. A hátrányos helyzetűek viszonylag jelentős része alacsony nyugdíjas, egyedülálló, járulékból élő vagy eltartott, míg a vizsgált kör aktív, a keresőképességének csúcspontján lévő családokat foglalt magában.

E családoknál a társadalmi beilleszkedési zavarok vizsgálata során megfigyelt törvényszerűségek sem tapasztalhatók. Jóval több közöttük a fiatalok és a női alkoholista, mint a társadalomban általában. Az öngyilkosság megvalósítás - az országos felmérés szerint - általában inkább a férfiakra jellemző. A bűnözés reprodukciójában érintett családokban viszont az öngyilkosság elsősorban "női fegyver" az elviselhetetlenség érzésének megszüntetésére vagy a konfliktusok "megoldására". A felnőtt nők közül minden harmadik kísérelt meg már öngyilkosságot, míg a férfiak közül csak minden nyolcadik. (A kísérletek közül egyébként minden harmadik végződik halállal.) Azt már az elemzés elején említettem, hogy a bűnelkövetésen kívüli deviancia a megvizsgált családok 65,9%-ára jellemző. Miután a vizsgálat kritériuma szerint legalább két bűnelkövető van minden családban, a közösségek többségében kimutatható a deviáns viselkedési formák halmozódása. A bűnelkövetés mellett az alkoholizmus a legelterjedtebb. A családok egyharmadában viszont a két magatartási forma mellett még egy harmadik - az öngyilkosság, annak kísérlete vagy elmebetegség - is előfordul. A deviáns viselkedési formák kisközösségi halmozódásáról nem állnak rendelkezésre országos adatok, azt azonban tudjuk a Szociológiai Intézet reprezentációs vizsgálatából, hogy az 1930 körül született családfők családjában a felnőttek 4%-a, a fiatalok 1,5%-a büntetett előéletű vagy más módon deviáns. Az általunk vizsgált körben tehát a deviancia előfordulása és halmozódása messze meghaladja a társadalmi átlagot.

A vizsgált családok közösségi léte is sajátosan alakul. Arról már szóltam, hogy népes csoport él laza kötődésben. A felmérés során tett vallomásokból az is kiderül, hogy a házassági életközösség hangsúlyozottan érzelmi alapokon áll, és csak addig marad fent, amíg az érzelmek tartanak.

Kompromisszum a megkérdezettek szerint még a gyermekek érdekében sem köthető és ezt érthető módon vagyoni, anyagi érdek sem motiválja. A hullámzó és szélsőséges érzelmek alapján kialakuló döntések gyakran ingatják meg a közösségi létet és ezzel magyarázható például az, hogy a közösen nevelt gyermekek 54%-a nem mindkét szülő vérszerinti leszármazottja. A labilis családi élet, a gyakran felbomló kapcsolatok, a halmozottan hátrányos szociális körülmények felerősítik viszont a nagycsaládi kötelékek jelentőségét, a kölcsönös szolidaritást és a segítségnyújtást. Erős marad a felnőtt gyermekek és a szülők, a nagyszülők és az unokák kapcsolata, valamint a testvérek közötti segítőkészség. Az éppen rászorulókat általában olyan szolgáltatásokkal támogatják, mint például a fizikai munka az új otthon teremtésénél, betegápolás, a sorsüldözött átmeneti vagy tartós befogadása, a saját lakás megosztása.

E közösségek tagjai a gyermekek iránt felelősséget éreznek, de 40%-uk elmondása szerint a gyermekkel való törődés kimerül a fizikai gondoskodásban. Az érzelmek fontosságát újabb 40%-uk említette, és csak 20%-uk tudott felsorolni olyan elemeket, amelyek az értelmi nevelésre utaltak. Fontosnak tartják viszont a gyermekek iskoláztatását; ezt 97,8%-uk hangsúlyozta. A szükséges iskolai nevelést 14,2%-uk a nyolc osztályban jelölte meg, a szakképzettség megszerzését 53,1%-uk tartotta fontosnak, a többi még ennél is magasabbra tette a mércét. Az érvényesülési lehetőségeket elvileg tehát jól mérik fel, de nem látják ebben saját szerepüket, valamint azt sem, hogy a környezetükben meglevő adottságok milyen mértékben és módon befolyásolják a vágyak teljesülését.

Érzelmi életük fejlődésében nagy szerepe van az agresszióknak. Az összes megkérdezett fele számolt be gyakran visszatérő vagy tartós családi viszályról, veszekedésről. A családi békétlenség oka leggyakrabban valamelyik házas fél alkoholizmusa, de sokszor előfordul a féltékenység és az anyagi problémákkal kapcsolatos vita is. A családi viszály ebben a körben majdnem mindig tettelegességet jelent; az egyszerű szóváltásokat alanyaink nem értékelték komoly konfliktusként. A fizikai erőszak a gyermekeket is elérte; a megkérdezettek 11,3%-a számolt be olyan mértékű szülői bántalmazásról, hogy annak kezelésére orvoshoz kellett fordulniuk. Ebben a környezetben azonban a fizikai erőszak nem a hideg fejjel történő igazságszótást jelenti, hanem éppen az érzelmi túlfűtöttséget, a szélsőséges, viharos és éppen ezért kiszámíthatatlan reakciókat. Miután ebben a közösségben a tettelegesség gyakori, az erőszakkal fiatalon megtanulnak együtt élni. Az erőszak feszültséget és sajátos változatosságot visz az életükbe, sőt kommunikációs eszközként is szerepe van. Eligazít abban, hogy nem az érvényesítési akaratát, aki a legokosabb, hanem aki a legerősebb, de csak addig, míg e tulajdonsága a közösségi hierarchiában megmarad. Miután nagyközösségi kultúra iskolázatlanságuk, iskolai kudarcélményeik miatt nemigen rivalizál a kisebbséggel, a fizikai erő kultusza életük kísérőjelensége marad, ~~fel~~ meg is erősödik azoknál, akik szakképzettség hiányában csak ebből tartják el magukat. Számukra a neveltetést biztosító kisközösség értékrendje a társadalom tágabb viszonyai között is igazolódik, hiszen munkájuk eredménye - és így jövedelmük is - fizikai erő kifejtésük függvénye. Többségük azonban a legtágabb értelemben vett társadalmi érintkezés során az un. jogellenes erőszak használatát tekintve mégis szelektál. Arra a kérdésre, hogy mit tesz, ha becsületében

megsértik, már csak a megkérdezettek negyedrészenek válaszából tűnik ki a magától értetődő agresszív reakció. A többi a konfliktuskerülő viselkedést tartja célravezetőnek. Jelentős azoknak az aránya, akik bevallják; elvileg ugyan tudják, hogy mi a helyes válasz erre a kérdésre, de az esetek többségében nem ezt követik, mert heves érzelmi kitöréseiken nem tudnak uralkodni vagy alkoholos befolyásoltságban cselekszenek. E szubkultúrában így lényegesen gyakoribb a súlyos, személy elleni agressziót tartalmazó bűncselekmények aránya, mint az összбүнözésben. Körükben minden harmadik-ötödik bűncselekmény erőszakos, míg az összбүнözésben minden tizedik.

A бűnelkövetés családi reprodukciójában érintettek nem reprezentálják a бүнözőket. Lényegesen korábban kezdik a бүнöző pályafutást, mint a többi бűnelkövető. A szülői generációt is beleszámítva, minden második büntetett előéletű személy 14-18 éves kora között, fiatalkorúként követte el az első bűncselekményt. Eddig ezt csak a többszörös visszaesőknél mértük módszeresen, de - egy korábbi vizsgálat tapasztalata szerint - itt is csak minden harmadik személy valósított meg fiatalkorúként büntetőjogilag értékelhető magatartást.¹⁰⁶

A megvizsgált családok körében a büntetett előéletű személyek többsége férfi, ami megfelel az összбүнözésben tapasztaltaknak. Érdemes azonban megemlíteni, hogy az összбүнözés arányaihoz képest gyakoribb a nők és a fiatalkorúak előfordulása. 1983-ban az összes бűnelkövető 12,5%-a volt nő és 10,1%-a fiatalkorú, míg a megvizsgált környezetben a nők aránya 17,3%, a fiatalkorúak pedig 27,3%; az utóbbi arány az országosnak majdnem háromszorosa. Eszerint a vizsgált közösségekben az egyébként nagyobb erkölcsi tartással rendelkező nők is aktívabbak a бűnelkövetésben. A fiatalkorúak gyakori бűnelkövetése arra

hívja fel a figyelmet, hogy az ilyen népesebb közösségekben, a szocializáció első szakaszában milyen jelentősen felerősödnek a negatív viselkedési minták hatásai és mennyire direkt módon realizálódik a bővített reprodukciós folyamat.

Az általam vizsgált népesség bűnözésének struktúrája is eltér az össz-bűnözésétől. A hagyományos értelemben vett bűncselekmények - az erőszakos és a vagyon elleni bűntettek - nagyobb arányban fordulnak elő ebben a körben, mint országosan. Úgy tűnik, hogy a hagyománykövetés még ebben a vonatkozásban is jellemzi a vizsgált népességet. Ez azonban azzal is magyarázható, hogy a technikai, társadalmi fejlődés nyomán kialakult új bűnözési formák, valamint az ún. intellektuális bűncselekmények éppen e csoport hátrányos helyzete, műveltségbeli lemaradása miatt nem jelentenek reális alternatívát. A múltbeli viszonyokat konzerváló életmódban viszont igen nagy jelentősége van az erőszakos viselkedésnek. Ez a fiatalkori bűnözést közvetlenül reprodukáló környezetben háromszorosa az össz-bűnözésbeli előfordulásnak. Figyelemre méltó, hogy a társadalomra legveszélyesebb, személy elleni erőszakot tartalmazó bűncselekmények aránya a legfiatalabb generációban a legnagyobb.

E népesség életmódjának normális részévé válik az, hogy a család valamelyik tagja éppen büntetését tölti. Ez a tény a család többi tagja számára általában érzelmileg nem jelent nagy megrázkódtatást, anyagilag annál inkább. A visszaesők például - negyedik-ötödik büntetésük után - többnyire nem erkölcsi okokból, hanem a gyakori börtönbeli távollétből fakadó anyagi megbízhatatlanságuk miatt válnak társadalmilag gyökértelessé. Életükből átlagosan 10,5 évet töltöttek börtönben a vizsgálat időpontjáig. A fiatalkori bűnözés reprodukciójában részt vevő, a visszaesőkéhez hasonló korú szülők

- bár súlyos bűncselekményeket követtek el, de ritkábban - átlagosan csak három évet töltöttek zártintézeti körülmények között. Ezt a szűkebb közösség viszonylag jól tolerálta, az ebből fakadó súlyos anyagi hátrányokat és a távollét érzelmi megpróbáltatását elviselte, hiszen valamilyen módon a család együttmaradt. A társadalmi integrációs gondok növekedésére lehet következtetni abból a tényből, hogy a legfiatalabb generáció majdnem ugyanannyit töltött börtönben, mint előttük járó felmenőik összesen. E generáció átlagéletkora 21 év, de ebből már összesen két és fél évet voltak büntetésvégrehajtási intézetben. Szüleikhez képest korábban kezdték bűnöző pályafutásukat és az általuk elkövetett bűncselekmények is súlyosabbak voltak, mint elődeiké. Így a perifériára sodródásuk is felgyorsult, hiszen az értékrendszer stabilizálódásának időszakában, fiatal korukban ennek az időtartamnak fokozott jelentősége van. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a szabadságelvonással járó büntetés pozitív személyiségformáló hatása erősen megkérdőjelezhető.

Az eddig elmondottak azt bizonyítják, hogy a bűnelkövetési viselkedési modell családon belüli reprodukciója szorosan összefügg, sőt összefonódik a több generáción keresztül hagyományozott, halmozottan hátrányos társadalmi helyzettel. Az adatokból kitűnt, hogy míg az egymást követő generációk helyzete az idők folyamán nem mindenben romlott, sőt bizonyos vonatkozásokban még javult is, addig folyamatosan nőtt a relatív lemaradás, a társadalmi fejlődéstől való leszakadás. A gyakori és többféle, a családok szinte minden tagját érintő deviáns viselkedési formák és maguk a bűnelkövetések is tanúsítják, hogy a társadalom komoly árat fizet a periférián levők önmarcangoló, kompenzáló és társadalomra mindenképpen veszélyes megnyilvánulásaiért. A kár nagyságrendjére abból lehet következtetni, hogy milyen tömegeket

érintenek a bűnözés reprodukciójában potenciálisan részt vevő aktív közösségek. A bűnelkövetés szempontjából aktív korú - 14-50 éves - népesség körében a halmozottan hátrányos helyzetűek arányát 9%-ra becsülöm. A büntetett előéletűek között ugyanezeknek az aránya 40-50% lehet. A szabadságvesztésüket töltők körében ez az arány esetenként elérheti a 70-80%-ot is. Ezek az adatok részfelméréseken alapuló becslések. Az viszont pontosan megállapítható, hogy milyen a vérszerinti rokonok fluktuációja a büntetésvégrehajtási intézetekben. Tizenkét országos büntetésvégrehajtási intézet 1983-as felmérése szerint egy adott időpontban az ott levő elítéltek közül minden negyediknek volt börtönviselt felmenője, leszármazottja vagy oldalági rokona. A fiatalok, a női elítéltek és a fegyházban fogvatartottak között volt viszonylag a legtöbb olyan személy, akinek több közeli hozzátartozója is börtönviselt. Ezekre a személyekre nagy valószínűséggel jellemzőek az előbb elmondottak. Jellemzőek továbbá a fiatalkori bűnözés mögött meghúzódó társadalmi körülmények egy jelentős részére is. Erre több tényezőtől is lehet következtetni. Mindenekelőtt abból, hogy a fiataloként felelősségre vont személyek közül nagyjából ugyanannyian nem rendelkeznek nyolc általános iskolai végzettséggel, mint az általunk vizsgált legfiatalabb generációban. 1983-ban a fiatalok bűnözők 33,2%-ának, az általunk vizsgált legfiatalabb generációbeliek 35,8%-ának nem volt általános iskolai végzettsége. A magyarországi összes fiatalok bűnelkövető foglalkozás szerinti összetétele és az általunk vizsgált legfiatalabb generáció foglalkozási struktúrája szintén nagyon hasonló, azzal a talán nem lényegtelen eltéréssel, hogy az összes fiatalok bűnelkövető között közel 10%-kal több a foglalkozás nélküli, mint az általunk vizsgált, túlnyomórészt nem bűnöző fiatalok között. Ezekből az adatokból arra nem lehet

következtetni, hogy a fiatalok jelentős része bűnöző családból származna, de arra igen, hogy a családi reprodukcióban jelenlevő és szerepet játszó társadalmi körülmények az egész fiatalkori bűnözésre meghatározólag hatnak, hiszen nagyon hasonló eredmények nagyon különböző feltételrendszerből tömegesen nem származhatnak.

e) A reprodukciós folyamatot erősítő intézményrendszer

A bűnös viselkedési minta családi átörökítése - amint azt az előbbieken kifejtettem - rendkívül hátrányos létfeltételek között valósul meg. Ezeken lett volna hivatott enyhíteni a társadalom- és szociálpolitika. A vizsgálati adatok szerint azonban a kérdéses családok az alanyi jogon járó juttatásokon és szolgáltatásokon kívül alig kaptak támogatást. A munkahelyek - a gazdasági érdekeltség hiánya miatt - általában közömbösek voltak velük szemben. A keresők többsége ugyanis szakképzetlen munkaerő, amelynek megtartására a munkáltatónak korábban kevés esélye volt, de ahhoz különösebb érdeke sem fűződött. E réteg ugyanis igen mobil volt, s vándorlása nem okozott valódi gazdasági feszültséget. A segélyezésükre, támogatásukra investált tőke tehát viszonylag bizonytalan, többnyire meg nem térülő befektetésnek bizonyult. Így érthető, hogy a vizsgált személyek 72,3%-a sohasem részesült munkahelyi támogatásban, segélyben, 6,3%-a pedig életében csak egyszer és a segély összege ilyenkor sem haladta meg a kétezer forintot. Hasonló tapasztalatok vannak a munkahely által támogatott lakásakciók területén is. Az is az igazsághoz tartozik, hogy a vizsgálati alanyok háromnegyed része soha

nem is kért munkahelyi támogatást, mert ezt teljesen reménytelennek látta, vagy nem is tudott ilyen lehetőségéről. E réteg helyzete a vizsgálat óta eltelt időszakban fokozatosan romlott. Az új típusú gazdasági szabályozók és érdekeltség kedvezőtlenül hatottak általában a gazdálkodó szervezetek, intézmények szociális aktivitására. Csökkent, egyes helyeken majdnem megszűnt a munkahelyi szociálpolitika. Ugyanerre vezethető vissza, hogy a szakképzetlen réteg mobilitása csökkent és a munkanélküliség kilátásai szempontjából tartósan veszélyeztetetté vált. A valódi piaci mechanizmusok beindulása előtt munkanélkülivé váltak többségét még a korábbi segédmunkások, betanított- és alkalmi munkások alkotják.

A lakóhely szerinti illetékes tanács az a szerv, amely a rászorultság alapján támogatásban részesíthetné az ideiglenesen vagy tartósan bajbajutott személyeket, közösségeket. Az általam vizsgált esetekben azonban a tanács a rászorultság mértékéhez képest keveset tett. A családok 58,5%-a soha nem kapott és nem is kért tanácsot, további 20,3%-a pedig nem emlékezik rá, hogy ilyen támogatásban valaha részesült volna. Aki kapott, az is általában egyszer-kétszer kisebb, ezer forintot meg nem haladó összegre tett szert. Rendszeres támogatásban egyetlen család sem részesült. A passzivitás mind a segélyező, mind az elvileg rászoruló szempontjából szembeötlő. Nagy valószínűséggel mindkét felet a deviancia tudata vagy ismerete motiválta. A hivatali álláspont szerint nem a rászorultság, hanem az "érdemesség" az elsődleges szempont, aki viszont deviáns, az nem érdemel igazán támogatást. A deviáns környezetben élő személy viszont általában felismeri a tágabb környezet punitatív, megbélyegző, de legalábbis elutasító reakcióját, ezért nem kér segítséget; fél az elutasítás okozta újabb stigmától. Sok esetben tapasztaltam

azonban azt is, hogy a lehetőségek ismeretének hiánya okozta a rászoruló passzív viselkedését. Ha a családból mégis kér valaki támogatást, ez rendszerint a nő, akiknek egyébként nagyobb esélyük van a meghallgatásra, mint a férfiaknak. A segélyek számbavétele azt mutatta, hogy az esetek többségében a rászorultság megjelölése az alapvető szükségletek körébe esik. Ide sorolhatók a táplálkozási, ruházkodási gondok, s - a legrosszabb körülmények között élők számára - a legminimálisabb lakásszükségletek kielégítése. Jelentős azonban azoknak az aránya is, akiknek alkalmi támogatásra lett volna szüksége betegség vagy haláleset miatt, börtönbüntetés után, az állami gondozás megszűnését követően vagy a válás körüli bonyodalmak megoldásában. Figyelemre méltó, hogy a megkérdezettek csak az esetek egy részében - 47,8%-ában - gondoltak pénzbeli segélyre, a többi mindenekelőtt ügyeinek intézésében kért vagy várt volna el szakszerű segítséget, felvilágosítást, támaszt. Szociálpolitikánk legnagyobb fogyatékosága az, hogy az utóbb említett szolgáltatások csak igen esetlegesen fejlődtek ki és szervezeti rendszerbe épülő, intézményes megoldásról ma sem lehet beszélni.

Az iskola, mint a tömeges felfelé ívelő mobilitás csatornája, ebben a rétegben nem tudta megteremteni az egyenlőbb esélyeket, a relatív lemaradást inkább konzerválta. Ezt az adatok egész sora támasztja alá.

Felmerül ezek után a kérdés, hogy mit tehet a büntetőjog a társadalmi egyenlőtlenségből származó bűnözés kezelésében? "A bűnözés annyiban társadalmi probléma - írja Szabó András -, amennyiben a társadalmi alapfolyamatok funkciózavarára, a társadalmi dezorganizációkra, a társadalmi kontroll gyengülésére, kultúrkonfliktusokra vagy anómiára vezethető vissza. Képes-e a büntetőjog ezekkel a bűnözést termelő társadalmi folyamatokkal megbirkózni? A büntetőjog

és a büntető igazságszolgáltató szervek nem a bűnözéssel, hanem a büntettekkel állnak szemben. Hogyan lehet individuális szinten megbírkózni a társadalmi problémákkal? Minél világosabb, hogy a bűnözés társadalmi produktum, annál egyértelműbb, hogy a büntetőjog társadalmi funkciója nem a bűnözést termelő társadalmi folyamatok befolyásolása, illetve kiküszöbölése, hanem a hivatalos társadalmi értékek és normák védelme."¹⁰⁷ E funkciónak azonban nem mond ellent az, hogy a büntetés lehetséges keretei között a jelenleginél hatékonyabban valósuljon meg a bűnisméltés megelőzését szolgáló olyan reszocializációs tevékenység, amelynek során javulhat az érintettek esélye a társadalmi integrációra. Ezeknek a lehetőségeknek a kifejlesztésére a következőkben térek ki.

6. A büntető hatalom korlátai

A jog a hatalom számára illuziókat, önbizalmat erősítő eszköznek tűnik. Időről-időre az a látszat keletkezhet, hogy általa a társadalmi konfliktusok technikailag megoldhatók, a társadalom vezérelhető. Ugyanakkor egyszerű és olcsó eszközzel van szó, hiszen pusztán az új szabályok megteremtése vagy a régiéek módosítása sem hosszú időt, sem nagy anyagi befektetést nem igényel. Egy-egy kodifikációs munka lezárása után a legfőbb hatalom lelkiismerete megnyugodhat, hiszen a végrehajtás már nem az ő feladata. Évek, sokszor évtizedek után derülhet ki aztán, hogy az eredeti elképzelés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a szabály már a keletkezés pillanatában helytelen hipotézisen alapult. Sokszor azonban ez sem derül ki egyértelműen, s sikertelenség esetén mindig lehet arra hivatkozni, hogy a végrehajtás során nem az eredeti célkitűzéseket tartották szem előtt.

A jog azonban ideológia és mint ilyen, osztozik is az ideológiák sorsában. "Az ideológiák fő jellemzője a társadalmi konfliktusok tudatosítása, 'kihordása'" - írja Peschka. A jog azáltal, hogy normatív ideológia, a lehetséges célok és magatartások közül általában az egyiket értékeli helyesnek. Állást foglal az emberi konfliktusokban, meghatározott érdekviszonyokat tükröz.¹⁰⁸ A jog tehát csak akkor töltheti be szerepét, ha valóban létező és "kihordott", a társadalom érintett rétegei által felismert konfliktusokban foglal állást és olyan érdekviszonyokat tükröz, amelyek kiérleltek, jól körvonalazhatók, az érdekeltek többsége számára beláthatóak. A jog ilyen módon érték kiválasztó szerepet végez. A meglevőkből emel ki meghatározó, fontosnak vélt értékeket azzal, hogy különös védelemben részesíti azokat, hogy az értékek ellen irányuló fellépést szankcionálja. Ha az érték kiválasztás elhibázott, mert például önkényes, akkor ismét olyan helyzet keletkezik, amelyben a jog nem a társadalmi béke, hanem a társadalmi feszültség elnyomásának eszköze. Szűk és nehezen járható tehát az a mezsgye, amelyen a jogalkotás és jogalkalmazás úgy haladhat, hogy egyidőben szolgálja a hatalmat és a szélesebb értelemben vett társadalmat, azaz a közmegegyezést.

Az állam és polgárainak egymáshoz való viszonya az "emberi jogok" keretében - egyébként igen heterogén - jogi normák összessége. Az emberi jogok tartalmában az elmúlt kétszáz évben jelentős módosulás következett be. Keletkezésükkor az emberi jogok mint a liberálkapitalizmus ideológiai szimbólumai negatív szabadságjogokat tartalmaztak, azaz szabadságot - írja Kulcsár - az állammal, a kormányzattal szemben. "A későbbi társadalmi fejlődés során a szabad verseny visszásságai sok tekintetben diszkreditálták ezt az ideológiát és a viszonyok változásával, a tudatos társadalomalakítás, a terve-

zés vagy akár a nagy gazdasági szervezetek egyént veszélyeztető megjelenésével és az állam fokozott beavatkozása gyakorlatának kibontakozásával a 'negatív szabadság', az állammal, a kormánnyal szembeni szabadság konzervatív hangsúlyt kapott. ... A 'pozitív szabadság' elmélete viszont - folytatja Kulcsár - nem a kormányzat és az állam restriktívját igényelte, hanem éppen azt, hogy az ember egyénként vagy a csoport tagjaként valóban képes legyen céljai elérésére, ez pedig éppen a kormányzati beavatkozást igényelte a gazdasági folyamatokba". A fejlődésnek ebben a periódusában a liberalizmust már nemcsak az állammal szembeni, negatív liberalizmusként fogták fel, hanem pozitív garanciákat kerestek a politikai, polgári jogok biztosítására, az általános gazdasági biztonság megteremtésére.¹⁰⁹ Magyarországon Kulcsár szerint mindig a politikai rendszer túlsúlya dominált, soha nem bontakozott ki igazán a civil társadalom. Így a negatív szabadságjogok érvényesülésének hiányoztak a politikai strukturális feltételei. A pozitív szabadságjogok kifejlődésének sem voltak azonban meg a feltételei, bár azok deklarálására többször sok került. A demokratikus mechanizmusok hiányában azonban érvényesítésük nem attól függött, hogy a társadalom milyen nyomást volt képes gyakorolni a hatalomra. A szabadságjogok inkább a jótékony és gondoskodó állam adományaként jelentek meg az alattvalók számára. Ebből a szempontból különös jelentősége volt annak, hogy a létező szocializmus kezdeti időszakában a gazdaság államivá és egyben állami viszonyvá lett. A gazdaság államosításával - mint Kulcsár megállapítja - minden viszony államivá vagy legalábbis politikaivá lesz.¹¹⁰

A büntetőjog különösen erős, mondhatni domináns szerepet játszik minden olyan helyzetben, amikor az ún. negatív szabadságjogok nem fékezik, nem korlátozzák az állam büntető hatalmi igényét és lehetőségét. Ha ezek a

szabadságjogok nem váltak szerves részévé az intézményi rendszernek, a jogfejlődésnek és a közgondolkodásnak, akkor a hatalom szinte korlátlanul kihasználhatja a büntetőjog lehetőségeit. A második világháború után, a korábbi polgári fejlődés csökevényes megvalósulása, a liberálkapitalista tradíciók hiánya, a negatív szabadságjogok garanciarendszerének fejletlensége is hozzájárultak ahhoz, hogy viszonylag rövid idő alatt, szinte akadálymentesen alakuljon ki az erős állam, amely szinte korlátlanul használhatta eszközéül a büntetőjogot. "Amikor az állam maximális erősödésének politikai koncepciója volt az uralkodó - írja Király Tibor -, és az állam áthatott a társadalom minden pórusán és behatolt minden sejtjébe, a büntetőjog hatalmának fénykorát ünnepelhette. A büntetőjog alkalmazásával reagált az állam minden - a központi tervekkel és ideológiával ellentétes - megmozdulásra, nem egyszer fölöslegesen és szélsőségesen. A büntetőjog és alkalmazása töltötte be azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy nem a társadalmi, gazdasági, hanem a büntetőjogi törvényeknek kellett vezérelniük a termelési folyamatokat és kialakítani az emberek meggyőződését."¹¹¹ Ez a szemlélet és gyakorlat eredményezte azt, hogy - mint arról korábban szó esett - néhány év alatt több százezer ember kerülhetett a büntetőhatalom "oltalma" alá. A büntetőjog "virágkora" ugyanakkor a törvénytelenység állapota volt, ami nemcsak abban a közismert tényben nyilvánult meg, hogy ártatlanokat koholt vádak alapján a törvényes formák betartásával ítélték el, hanem hogy rövid idő alatt a büntetőjog szinte minden évszázados garanciális szabályát megszegték. A törvényesség elvét rúgták fel

akkor, amikor kormányrendeletben vagy miniszterelnöki rendeletben állapítottak meg bűncselekményeket. Sokszor ezt is blanketta jelleggel, így az eljáró szerveknek széleskörű lehetősége nyílt a diszkrécionális döntések meghozatalára. Ilyen volt például a 8800 (1946/VII.28) ME sz. rendelet "Az árdrágítás és közellátás elleni bűncselekményekről". A kormány büntetőhatalmat gyakorolhatott 1945-1949 között a gazdaságot, a közellátást, a pénzügyi rendszert sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények vonatkozásában, igaz, hogy csak korlátozott mértékben és törvényi felhatalmazása alapján, de így is a büntetőjog garanciális szabályainak megsértésével.¹¹² Súlyos, büntető jellegű következményekkel járt tízezrekre nézve a kitelepítés, amelyet egy 1939-es miniszterelnöki rendelet szabályozott és alkalmazására minden eljárásjogi "formaság" nélkül, a bíróság megkerülésével került sor.¹¹³ Mindezt a többség diktatúrája politikai jelszavával valósították meg. A közösségi érdek védelmének elvére és igényére építő hatalom az egyéni szabadságjogokat, azok közül is elsősorban a negatív szabadságjogokat elnyomta, háttérbe szorította, egyes esetekben teljesen megsemmisítette. A büntetőjog mindenhatóságával kapcsolatos illúzió korszaka talán az 1953-ban meghirdetett széleskörű amnesztiával zárult le.¹¹⁴ Ez azonban még mindig nem jelentette azt, hogy a büntetőjog visszaszorult volna arra a területre, amelyet a harmónikus társadalomfejlődés szempontjából valóban sajátjának tekinthetett. Ezt követően is előfordulhatott, hogy a politikai harc eszközeként vagy a külföldi befolyás szolgálatában a büntetőjog fegyvertárát használhatták, anélkül egyébként, hogy a meglévő jogszabályok módosítására vagy rendkívüli állapot bevezetésére kellett volna sort keríteni.

A büntetőhatalom tényleges társadalmi funkciója nagyjából attól függ, hogy azt az államhatalom mennyiben használja uralmi pozíciói erősítésére és mennyiben a közmegegyezésen alapuló társadalmi béke önvédelmi mechanizmusának részeként. Az utóbbi erősödésére kétségtelenül csak az 1960-as évek elejétől kezdve kerülhetett sor. Ettől kezdve észlelhető azoknak a garanciális szabályoknak a gyakorlati érvényesítése, amelyek a negatív emberi jogok körébe esnek, tehát az egyént védik a korlátlan állami beavatkozással szemben. Ilyen volt a törvényesség elve, a védelemhez való jog, az ártatlanság védelme, a törvény előtti egyenlőség érvényesítése, a tettel arányos büntetés elve. Mindenekelőtt a jogtudomány képviselői fejtették ki álláspontjukat a klasszikus jogelvekhez való visszatérés fontosságáról és arról, hogy a hatalommal való visszaélés lehetősége mennyiben csökkenthető magában a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.¹¹⁵ A második világháború után 1961-ben született meg az első, egységes büntető törvénykönyv és 1962-ben a büntető eljárásról szóló törvényerejű rendelet. A szabályozás elveiben és rendszerében mindkettő visszatért az európai jogfejlődés leghaladóbb és időtálló hagyományaihoz.¹¹⁶

A büntetőhatalom lehetőségei és korlátai ettől az időtől kezdve napjainkig új összefüggésben merülnek fel. A kérdés most már újra az, hogy az elkövetett társadalomra veszélyes és a Btk.-ban büntetni rendelt tett megvalósítása esetén mit tegyen, mit tehet a büntetőjog, mi legyen a büntetés célja? Többféle válasz alakult ki a történelem során erre az alapkérdésre. Jónéhányat ezek közül korábbi fejtegetéseimben már számba vettem. A válasz tartalmát a magyar társadalom mindenkori politikai, hatalmi viszonyai, történelmi adottságai határozták és határozzák meg. Részben korlátokat

képezett a közelmúlt történelmi tapasztalata, amely a büntetőhatalommal való visszaélés korszakának is tekinthető és amely az államhatalmat óvatos önkorlátozásra ösztönözte. Arra tehát, hogy tanúsítson önmérsékletet a büntetőjogi beavatkozásban, ismerje el a tettest védő garanciákat. Ez a tendencia mindvégig a tettel arányos büntetőfelelősség érvényesülésének kedvezett. Másrészt azonban ebben az országban folyamatosan a politikai, államhatalmi rendszer túlsúlya dominált, amelytől lényegileg nem lehetett és nem is volt idegen a büntetőhatalom kiterjesztett értelmezése. Ebbe viszont belefért a tettes meggyógyításának, megjavításának, átnevelésének és megsegítésének igényétől kezdve osztály- vagy réteghelyzetének mérlegeléséig terjedően sokminden. Ez utóbbi szemléletet tettes-büntetőjognak könyveli el a szakirodalom és az ezt erősítő tendenciák napjainkig megfigyelhetők a büntető igazságszolgáltatás működésében.

Azt már most le kell szögezni, hogy a magyar büntetőpolitika formálisan a kezdettől fogva - már az ötvenes években - a tett centrikus büntetőjog mellett foglalt állást, elveiben ezt követte. Ez a tendencia a tövényesség helyreállítása jegyében csak erősödött az 1960-as évek jogalkotásában. "Az elkövetők közötti differenciálás azonban - a fejlődés során igen változó tartalommal - szocialista fejlődésünk egyik meghatározó elemévé vált" - írja Györgyi Kálmán.¹¹⁷ A változó tartalom mögött igen eltérő ideológiai megfontolások voltak. Kezdtében például a törvény előtti egyenlőség megsértése árán, politikai, osztálymegfontolásból mérlegelték az elkövető személyiségét. Az 1963-ig, a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről hozott kormányhatározat megjelenéséig a büntető ítélezésben jelentősége volt az elkövető osztályhelyzetének. A Legfelsőbb Bíróság 1959-ben közzétett XX. számú büntető

elvi döntése például kimondta: "Szocialista büntetőpolitikánk alapvető és következetes különbséget tesz egyfelől népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenségei, az osztályellenségek, a huligánok, a deklasszált elemek, valamint a súlyosabb büntetteket elkövető személyek, másfelől pedig a tárgyilag viszonylag kisebb súlyú büntetendő cselekményt csupán alkalmilag s menthető indokból megvalósító, dolgozó osztályhezetű, megtévedtek között." Ezzel szemben a már említett 1963-as kormányhatározat enyhébben fogalmaz: "Az osztályidegen által elkövetett bűncselekmények esetén az osztályhelyzetet a terhelt terhére csak akkor lehet értékelni, ha az a bűncselekmény indítéka volt."¹¹⁸ Tulajdonképpen a magyar politikai közgondolkodás csak 1973-ban jutott el odáig, hogy a bűnözésben ne csak a politikai ellenség aknamunkáját vagy a kapitalista tudati maradványok továbbélését lássa, hanem egyre inkább a létező szocializmusban újratermelődő tömegjelenséget.¹¹⁹

E szemlélet erősödéséhez az 1960-as évek ^{elejétől} ~~második felétől~~ újra engedélyezett társadalomtudományok, így a kriminológia és a szociológia is hozzájárult. A kriminológiai szemlélet lényegéből fakad az, hogy a bűnözést nemcsak és nem elsősorban jogi, hanem társadalmi jelenségként fogja fel. Rávilágít azokra a törvényszerűségekre, amelyek az egyébként igen heterogén összetételű bűnözést termelik és újratermelik. Széleskörű empirikus tapasztalatok^{on} ~~on~~ alapuló vizsgálatokkal tárja fel a bűnözés egy-egy megjelenési formájának belső összefüggéseit, keletkezésének társadalmi körülményeit. Felfedi ugyanakkor az egyedi bűnelkövetés szubjektív és objektív okait is, azokat a sajátos pszichés mechanizmusokat, amelyek a tettes személyére jellemzőek. A probléma azonban ott kezdődik, amikor saját tapasztalatait felajánlja hasznosításra a büntetőpolitika számára. Az egyéni felelősség megállapítására,

a bűnösség kimondására és az ehhez illeszkedő büntetés kiszabására létrehozott büntetőjog és a köré csoportosuló garanciák építménye időről-időre megrendül, amikor lényegi filozófiájával ellentétes értékeket kívánnak beleilleszteni. Ez történt akkor, amikor a fiatalkorúak büntetőfelelősségét a nevelés szempontjaira tekintettel állapították meg. Részben hasonló folyamat zajlott le, amikor a század fordulóján az iszákosok, a csavargók, a koldusok büntetőjogi felelősségét, kényszermunkáltatását vagy kényszergyógyítását rendelték el határozatlan vagy relative határozatlan időtartamban.

Az újraéledő kriminológia a hatvanas évektől kezdve beleszólást kért a hazai büntetőpolitika alakításába. Kutatási tapasztalatai alapján javasolta a speciális prevenció szempontjainak érvényesítését a reszocializáció differenciáltabb alkalmazása útján. A kriminológusok úgy vélték, hogy a büntetőpolitikának az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kellene szentelnie a bűnelkövető személyiségére, személyi társadalomra veszélyességére. A lényegi garanciális szempontokat ez az igény addig nem ingatja meg, amíg a büntetőfelelősség megállapításának alapja továbbra is a törvényben megállapított jogellenes magatartás lesz és a büntetés mértéke nagyjából ehhez igazodik. Ennek alárendelten még bő lehetőség nyílik az elkövető személyiségének, személyi körülményeinek és szubjektív adottságainak figyelembevételére. Ez utóbbi nélkül a büntetés a speciális preventív célját el sem érheti. A kétféle mérlegelési szempont harmóniáját kellene megteremteni úgy, hogy a tett arányos felelősségi elv élvezhesse a prioritást. "A tett-büntetőjogi megközelítés lényege az - írja Györgyi -, hogy a büntetőjogi felelősséget a cselekménytípusra építi és ehhez kapcsolja a büntetőjogi szankciót, a tettes-büntetőjogi megközelítés pedig a maga megelőző intézkedéseit közvetlenül a

tettes-típusokhoz, a személy veszélyességéhez köti. A két megközelítés közötti alapvető különbségen mit sem változtat az, ha a cselekménytípusra alapozott büntetőjogi rendszerben a felelősség mértékének és a szankciók körének és jellegének kialakításában az elkövető személy^{hez} kapcsolódó körülményeknek is jelentőséget tulajdonítanak, mint ahogy a tettes-büntetőjog kiindulását sem érinti az elkövetett cselekmény szimptomatikus értékekkel történő figyelembe vétele.¹²⁰

A kizárólag a tettesre és annak szükségleteire alapozott felelősség - amint ezt a treatmentre épülő nyugati büntetési rendszer tárgyalása során láttuk - olyan feladatokat ró a büntetőjogra, amelyek nem sajátjai. "A büntetést, a malumot - írja Szabó András - nem lehet a tettesek szükségleteire alapozni. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel nevetlen valaki, azt büntetéssel kell nevelni. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel beteg valaki, azt büntetőjogi úton gyógyítani kell. Nem lehet arra alapozni, hogy személyiségzavara büntetőjogi úton átrendezhető. Nem lehet arra alapozni, hogy mivel szociálisan elhanyagolt valaki, büntetőjogi úton gondoskodjunk szociális gondoskodásáról"¹²¹ A tettes büntetőjogra alapozott büntetőpolitikai gyakorlat nemcsak az állami "túlvállalás" hibájába esik, hanem hatalmi erejével visszaélve kényszerrel törekszik olyan emberi, társadalmi problémák megoldására, amelyek éppen a kényszerrel megoldhatatlanok. Kényszerrel még a legkorszerűbb tudományos eljárások felhasználása mellett sem gyógyíthatók a szenvedélybetegségek, a mélyen rögzült pszichés zavarok. De szakmai önhittség kell ahhoz is, hogy az antiszociális személyiség pszichológiai átrendezésére vállalkozzon bárki is a személyi szabadságtól való teljes megfosztottság és a kiszolgáltatottság mesterségesen megteremtett, kényszereszközökkel áthatott

világában. Éppen azért, mert e feladatok tudományosan megoldhatatlanok, sokkal súlyosabb terheket rónak az elítéltre, mint amit bűnösségük és tettük társadalomra veszélyessége alapján megérdemelnének. A személyi "szükséglet" homályos kritériumaihoz igazított büntetésben a gyógyítás, a pszichológiai kezelés szempontjainak elsődleges érvényesítése, vagyis az ehhez igazított büntetés általában intézeti kezelést és sokszor határozatlan, jobb esetben relative határozatlan tartalmú szabadságelvonást jelent a hagyományos büntetésvégrehajtási rendszer totális intézményi keretei között. Így ezek a tendenciák erősítik a végrehajtandó szabadságvesztés dominanciáját, szaporítják a börtönnépességet. Kártékony hatásuk fokozódik azáltal, hogy a gyakorlati megvalósításukhoz a tudomány által szükségesnek vélt anyagi eszközök még soha, sehol nem álltak rendelkezésre. A végrehajtási gyakorlatból így éppen a szakértelem, a tudományos ismeretek hiányoznak vagy hiányosan érvényesülnek. Így a tettes szükségleteire szabott büntetés végeredményében a vélt személyi társadalomra veszélyesség pusztá megtorlásával lesz egyenértékű.¹²²

A második világháború után nálunk a szélsőségesen tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére csak a többszörös visszaesők szigorított őrizetének törvénybe iktatásával került sor. Ezt hosszú tudományos vita előzte meg; magára az aktusra 1974-ben került sor.¹²³ A jogalkotót a tetтарыos felelősségtől való elszakadásra ebben az esetben a társadalom fokozott védelme ösztönözte a közrendre és közbiztonságra különös veszélyt jelentő visszaesőkkel szemben. A szigorított őrizet - mint ismeretes - fegyházban végrehajtandó, a kiszabott szabadságvesztés végrehajtását követő intézkedés (vagy kiegészítő büntetés) volt, amely az elítélt viselkedésétől függően

minimum két évig, maximum öt évig tarthatott, és amelyet ideiglenes elbocsátás esetén - a bíróság határozatának megfelelően - egytől három évig terjedő pártfogói felügyelet követhetett.¹²⁴ A jogszabályban foglalt elvek alapján és a végrehajtás módjára vonatkozó előírások szerint itt a bűnöző életmódban megnyilvánuló antiszociális személyi vonások fokozott megtorlásáról volt szó. A jogszabály ugyanis a kiszabott büntetés után, mintegy hozzáadott szabadságvesztésként, a legszigorúbb büntetésvégrehajtási intézetben, a fegyházban rendeli el a szigorított őrizet végrehajtását. Efelől nem hagyott kétséget az említett jogszabály végrehajtásáról szóló miniszteri rendelet sem, amely a következőképpen fogalmazott: "A szigorított őrizetet úgy kell végrehajtani, hogy az kellő visszatartó hatást gyakoroljon a szigorított őrizetesre, kialakítsa és megerősítse benne a törvények tiszteletét, a társadalmi együttélési szabályok megtartásának készségét, hozzászoktassa a rendszeres munkához és elősegítse, hogy szabadulása után beilleszkedjen a társadalomba" (109/1975. IM. sz. utasítás /1/ bekezdés). Nem mellékes az sem, hogy kiket tekintett a tvr. különösen veszélyes visszaesőnek. Kutatási eredmények bebizonyították, hogy a súlyos jogkövetkezmények minden ötödik bűnismétlőt fenyegették. Miután a jogszabály tágra szabta a bírói mérlegelés lehetőségét, a bírói döntés - az ügyész indítványa alapján - végül is azon alapult, hogy az elkövetett bűncselekmények körülményeiből, az elkövető életmódjából megállapítható-e a "javulás". Az ítélekezési gyakorlat tanulmányozása azt bizonyította, hogy a legsúlyosabb joghátránnyal azokat a bűnismételőket sújtották, akik ugyan gyakran kerültek szembe a büntető igazságszolgáltatással, de túlnyomórészt kisebb jelentőségű, főleg vagyon elleni bűncselekmények miatt.¹²⁵ A hatályos rendelkezések módosításáig - tehát 1974-

1979 között - valamivel több, mint kétezer elkövető szigorított őrizetét rendelték el a bíróságok.¹²⁶

A büntető jogszabályok átfogó kodifikációja során, az 1970-es években - nem kis mértékben a tudományos érvek hatása alatt - sor került a szigorított őrizet intézményének felülvizsgálatára. Az 1978. évi Btk. már erőteljesen differenciálta a visszaesés fogalmát és csak a legsúlyosabb - főleg az erőszakos - bűncselekmények ismételt elkövetőit minősítette a társadalomra különösen veszélyes visszaesőknek. Szűkült tehát azoknak a köre, akikkel szemben a szigorított őrizet alkalmazható volt. Valamennyire javultak a végrehajtás feltételei is, az elítéltek nagyobb szabadságot élvezhettek, mint a büntetés ideje alatt a fegyházban. (14 napig terjedő rövid tartamú eltávozásban részesülhettek, külső munkán voltak foglalkoztathatók, szabadidejüket belátásuk szerint használhatták fel stb.) Az új törvény hatására lényegesen csökkent a szigorított őrizetre ítélték száma, a korábbi átlagosan évi 300-ról mintegy 70-re.¹²⁷ A tudományos elemzésekben és a felügyeleti vizsgálatokban azonban a szakemberek nem szüntek meg követelni a szigorított őrizetnek, mint a magyar büntetőjogi rendszertől elveiben idegen intézménynek a megszüntetését.¹²⁸ A vizsgálatok azt is bebizonyították, hogy a szigorított őrizetből szabadultak körében nem csökken a visszaesés lehetősége, 60 %-uk a szabadulást követő egy éven belül újra börtönbe kerül. (Ebből 15% az előírt magatartási szabályok megsértése miatt, a fennmaradó 45% pedig újabb bűncselekményt - kivétel nélkül lopást - követett el.¹²⁹) Közismert, hogy a visszaesési mutatóból aligha lehet a büntetés hatékonyságára következtetni, hiszen a bűnismétlés még sokminden másra is visszavezethető - a pártfogó felügyelet működésére, a szabadulás utáni munka- és szálláslehetőségekre, a családi körülményekre, a

börtönártalmak leküzdésének egyéni képességeire, a személyiség egyéb külső és belső adottságaira stb. A sikertelenség előbb jelzett mértéke azonban az intézmény fenntartását még így is megkérdőjelezte.

A szigorított őrizet intézményének az említettek ellenére maradtak hívei. Az elkövetők egy részénél a társadalomra veszélyesség megszűnését, az elkövető megjavulását a szabadságvesztés során alkalmazott nevelő intézkedésektől várja például Vígh József. Velük szemben - állítja - ésszerűbb, ha az időtartamot nem határozzák meg előre, napokban kifejezve, hanem csak relatív módon (alsó és felső határ), amelyen belül az elkövető magatartásától, személyiségének átformálódásától, az alkalmazott eszközök hatékonyságától függően szabadulna.¹³⁰ A gyakorlatban megvalósított szigorított őrizet szerinte csak azért nem bizonyult hatékony eszköznek a veszélyes visszaesőkkel szemben, mert a végrehajtandó szabadságvesztés után és nem ahelyett rendelték el alkalmazását, továbbá, mert nem teremtették meg a gyakorlatban a szakmailag indokolt végrehajtási feltételeket.¹³¹ Vígh József azonban a határozatlan tartamú szabadságvesztés, a "személyi szükségletekhez" igazított büntetés mellett szólva voltaképpen a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elvét is mellőzné. Mint írja, "a relatíve határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés hívei nem állítják, hogy minimum és a maximum közötti idő alatt minden elkövető kivétel nélkül törvénytisztelő állampolgárrá nevelhető. Szükségképpen akad néhány elítélt, akiről a maximum elteltével sem lehet nagy valószínűséggel állítani, hogy kialakult bennük a társadalmi beilleszkedés szándéka. Lehet, hogy ezek számára a büntetés hatástalan marad, de a relatíve határozatlan időtartam mégis azzal az előnnyel járt, hogy megteremtette a lehetőségét a kriminálpedagógiai eszközök intenzív

alkalmazásának, az állam és a társadalom az elítélt érdekében megtette mindazt, ami a fejlődés és a tudomány adott szintjén megtehető, s ezzel párhuzamosan legalább erre az időre korlátozta annak lehetőségét, hogy az elítélt újabb bűncselekményt kövessen el. Elképzelhető természetesen olyan megoldás is, hogy a szabadságvesztés maximumának elteltével kivételesen a bíróság döntene újabb tárgyalás során a szabadságvesztés meghosszabbítása ügyében azokban az esetekben, amikor a maximum elteltével is nagy valószínűséggel állítható, hogy az elítélt még mindig veszélyes a társadalomra, azaz a szabadulás után újabb bűncselekmény, esetleg súlyos bűncselekmény elkövetése várható.¹³¹ A szerző tehát bűncselekmény elkövetése nélkül, pusztán a valószínűség alapján, elképzelhetőnek tartja, hogy a bíróság a már amúgyis relatíve határozatlan tartamú büntetés törvényben meghatározott felső határát ismét meghosszabbítsa. Az is kérdés azonban, hogy milyen tudományos vagy gyakorlati eszközzel állapítható meg a zártintézeti körülmények között, egy mesterségesen létrehozott kényszerközösségben akár csak nagy valószínűséggel is az, hogy ki és milyen mértékben veszélyes továbbra is a társadalomra. Azt a statisztikai adatok alapján tudjuk, hogy az őrizeteselek 60%-a újabb bűncselekményt követett el, de előre megjósolni aligha lehet, hogy melyik lesz az a 60% és ki az, aki a legsúlyosabb bűncselekmény elkövetésére készül. Azt hiszem, az általam kifejtett ellenérveket támasztja alá, hogy 1989. júliusában az igazságügyi miniszter elrendelte a szigorított őrizetben lévő elítéltek büntetésének megszakítását. Magának a szigorított őrizetnek a megszüntetéshez természetesen törvénymódosításra van szükség, amelyre csak parlamenti vita és jóváhagyás után kerülhet sor.

A bűncselekményt elkövető szenvedély-betegekkel szembeni büntetőpoli-
tika alakulásában is a tettes-büntetőjog készítette "túlvállalásra" az
igazságszolgáltatást. A filozófia - mint arra már utaltam - itt is nagyon
hasonló volt a veszélyes visszaesőkkel szemben alkalmazott felelősségi
koncepcióhoz. A tetтарыnos felelősségi rendszertől való elszakadásra ezekben
az esetekben először a mértéktelen alkoholfogyasztás, majd az elkövető alko-
holista életmódja miatt kerülhetett sor, amennyiben az összefüggött a
bűncselekmény elkövetésével. Ilyen esetekben az 1961. évi Btk. értelmében
kényszergyógyítás volt elrendelhető. A kiszabható büntetés súlyosságának és az
alkoholos függőségi állapotnak megfelelően a kényszergyógyítás
megvalósulhatott járóbeteg-kezelésben vagy zárt gyógyintézetben a gyógyuláshoz
szükséges időtartamban. Ha azonban a bűncselekmény társadalomra veszélyessége
és a mérlegelés összes többi körülménye alapján az elkövetőt végrehajtandó
szabadságvesztésre ítélték, akkor az elvonókezelést a büntetés végrehajtása
alatt kellett foganatosítani. Az 1978. évi új Btk. módosította a gyógyítás
feltételét és szabályait. Azt a továbbiakban már nem a mértéktelen alkoholfo-
gyasztástól, hanem az alkoholista életmódtól tette függővé. A gyógykezelést a
hat hónapot meghaladó végrehajtandó szabadságvesztésre ítézés esetén, annak
keretében és időtartama alatt kell végrehajtani. A hat hónapot meg nem haladó
szabadságvesztés vagy ennél enyhébb büntetés helyett viszont önálló
intézkedésként, munkaterápiás intézeti kezelésre kötelezhető az elkövető, ha a
bűncselekmény alkoholista életmódjával függ össze és az intézeti gyógykezelés
- általában egészségügyi - feltételei fennállnak. A gyógykezelés ebben az
esetben legfeljebb két évig tarthat.

A szenvedély-betegségek gyógyítása napjainkban a pszichiátria és a pszichológia legvitatottabb kérdései közé tartozik. Abban egyetértés látszik kialakulni, hogy a büntető szankcióban megtestesülő kényszer mint külső, hatalmi döntéssel létrejött állapot nem kedvez a gyógyításnak. A gyógyuláshoz inkább belső motivációra van szükség, amely az ítélet kiszabásakor még megteremthető, utólag azonban már nem pótolható. Még nagyobb hangsúllyal fogalmazható meg a kétség, ha a kényszergyógyításra a büntetésvégrehajtás hagyományos rendszerében, a szabadságvesztés körülményei között kerül sor. Így van ez még akkor is, ha a gyógyító eljárásra a hagyományos büntetésvégrehajtási intézetek erre elkülönített részében a megfelelő gyógyító eljárás szubjektív és objektív körülményeit megteremtették.¹³³ Az eredményes gyógyításra alapozott büntetés, különösen, ha a szabadulás is ettől függ, olyan hátránnyal sújthatja a bűnelkövetőt, amely messze meghaladhatja a társadalomra veszélyes tetteivel megalapozott felelősségének mértékét.¹³⁴ A szenvedély-betegségek az elmúlt évtizedek tapasztalata szerint egyre nagyobb szerepet játszanak a bűnözés társadalmi újratermelődésében, a veszélyes bűncselekmények tömeges előfordulásában. Nagy valószínűséggel tehát a közeli jövőben nem lehet lemondani a gyógyítás nyújtotta speciális prevencióról, lehetőségéről. A lehetőség szerint azonban itt is vissza kell állítani a tetтарыыos büntetőjogi felfogás primátusát és a gyógyítást ennek a szempontnak kell alárendelni. Ezáltal - amint azt a jóléti állam büntetőpolitikája legutóbbi reformjának tapasztalatai is mutatják - radikálisan csökkenne a szenvedélybetegek körében a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, méginkább a munkaterápiás intézeti kezelésre kötelezettek száma. Próbára bocsátással vagy felfüggesztett büntetéssel is elérhető lenne a

büntetés célja, ha a pártfogó felügyelet tartama alatt az elkövető vállalná azt, hogy gyógyíttatja magát a szabad élet körülményei között. Ennek megvalósítására természetesen az egészségügyi kormányzatnak fel kellene készülni ambuláns és kórházi feltételek megteremtésével, humán-szolgáltató intézmények rendszerének kiépítésével. Emellett alapvetően át kellene alakítani a pártfogó felügyelet rendszerét is, bővítve a szociális szolgáltatások körét. Gondoskodni kellene arról is, hogy az egészségügyi intézmények, főleg a zárt gyógyító intézetek ne alakulhassanak át "törvényen kívül helyezett börtönökké". Törvényes garanciákkal, az ellenőrzés, a nyilvánosság megteremtésével ezekben az intézményekben is biztosítani kellene az emberi szabadságjogokat.

Az imént vázolt reformok után természetesen még mindig maradnának olyan bűnelkövetők, akiknek tette és az eset összes körülményei végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását tennék szükségessé, akiknél az alkoholista életvezetés bizonyított, tehát a gyógyító eljárás alkalmazása is indokolt. A gyógyuláshoz szükséges belső motiváltság kialakítása azonban ezekben az esetekben is elengedhetetlen. Nem kizárt, hogy a bíróság közreműködésével bizonyos eredmények e vonatkozásban is elérhetők. Bizonyos azonban, hogy a szabadítás időpontjának megállapítását nem lehet kizárólag a gyógyulás szempontjainak alárendelni. Vissza kell tehát itt is állítani a határozott időtartamra megállapított szabadságvesztés és a feltételes szabadlábra helyezés általánosan alkalmazott gyakorlatát.¹³⁵

Amilyen mértékben ellenzem az egyoldalúan tettes-centrikus, az elkövető "szükségletein" vagy potenciális veszélyességén alapuló felelősségrevonás alkalmazását, legalább olyan mértékben tartom továbbra is szükségesnek

a tetterányos büntetés elvének alárendelt individualizációt.¹³⁶ Ez utóbbit alkalmas eszköznek tartom a formális jogegyenlőséggel teremtett tényleges egyenlőtlenség korrigálására.¹³⁷ Elejét kell venni ugyanis annak, hogy a nagyon különböző helyzetű elkövetőket - pusztán a társadalomra veszélyes tettek hasonlósága alapján hozott hasonló szankcióval - nagyon különböző súlyú hátrányok elviselésére kényszerítsenek. El kell érni, hogy az azonos tartalmú és jellegű ítéletek az individuális adottságokhoz igazodva szolgálhassák a speciális prevenciót, a kedvezőbb társadalmi integrációt. Az individualizáció alkalmas eszköz lehet a monolitikus és mechanikus büntetéskiszabási gyakorlat uralmának megtörésére, a börtönök "túlnépesedésének" csökkentésére. Az individualizáció segítségével bővíthető lenne az alternatív büntetési formák köre, növelni lehetne a pártfogó felügyeleti rendszer súlyát és jelentőségét. Mindez jó esélyt teremtene arra, hogy a büntetőpolitika és a szociálpolitika egymást kiegészítve, de egymás territóriumait tiszteletben tartva járuljon hozzá a bűnözés további növekedésének megfékezéséhez, a bűnismétlés megelőzéséhez. Mielőtt azonban rátérnék az ezzel kapcsolatos reform-elképzelések részletes kifejtésére, röviden át kell tekintenem a jelenlegi helyzetet.

Az 1960-as évek túlnyomórészt progresszív kodifikációs elképzelései a következő évtizedben is érvényben maradtak. A jogalkotási munkálatok a hetvenes években kezdődtek el és a Btk. mellett a büntető eljárási és a büntetésvégrehajtási kódex reformját is célul tűzték ki. Így elérhetővé vált, hogy viszonylag egységes koncepció érvényesüljön a büntető jogpolitika minden jelentős szférájában. Az új jogszabályokat ^(1943-ban) 1978-ban és 1979-ben fogadták el, ezek több módosítással azóta is hatályban vannak.

A büntetőfelelősség alapja továbbra is a bűnösen elkövetett cselekmény maradt, de a jogalkalmazás során a törvény értelmében nagyobb figyelmet kell fordítani a bűnelkövető személyiségére, a bűnelkövetés objektív és szubjektív okaira. Ennek megfelelően differenciálódott a jogkövetkezmények rendszere is. A szabadságelvonással járó büntetések körének szűkítését új, alternatív büntetési, illetve intézkedési formák bevezetésével kívánták megoldani. Az új törvény szerint az enyhébb súlyú bűncselekmények körében az eddig kizárólag mellékbüntetésként alkalmazható szankciókat főbüntetés helyett, önállóan is ki lehet szabni (így például a foglalkozástól, a járművezetéstől való eltiltást). A pénzbüntetés reformja is a szélesebb körű alkalmazást és az egyéniesítést célozta. A törvény ugyanis bevezette a skandináv országokban, valamint az NSZK-ban és Ausztriában már jól bevált day-fine (napi pénzbüntetés) intézményét.¹³⁸ A főbüntetések között továbbra is megmaradt a javító-nevelő munka. Bővült az olyan intézkedések köre, amelyek önállóan, sőt esetenként szabadságvesztés helyett alkalmazhatók. A próbára bocsátást a felnőttkorú elkövetőknél is bevezették. Feltételezték ugyanis, hogy az alkalmi bűnelkövetők csekélyebb súlyú bűncselekményeiknél a büntetéstől való félelem nagyobb visszatartó erő, mint a ténylegesen kiszabott büntetés. A próbára bocsátás során szükség esetén a társadalmi integráció érvényesítésére is alkalom nyílt; a törvénykönyv ugyanis lehetővé tette a próbára bocsátottak pártfogó felügyeletének elrendelését. A bíróság ilyenkor magatartási szabályokat írhat elő a próbára bocsátottak számára, amelyek betartását pártfogók segítik és ellenőrzik. A kiszabott és két évet meg nem haladó szabadságvesztés végrehajtását már a korábbi Btk. értelmében is fel lehetett függesztetni. Az új törvény biztosította viszont a felfüggesztett

szabadságvesztés hatálya alatt állók pártfogó felügyeletét. Ezzel növelhetőnek vélték a szabadságvesztéssel nem járó büntetési nemek hatékonyságát.

Alaposan megreformálták a szabadságvesztés végrehajtását. Időtartamának alsó határát 30 napról 3 hónapra emelték fel. A jogalkotó ezzel is ösztönözni kívánta a szabadságvesztést helyettesítő alternatív büntetési formák használatát. A törvény hatálybalépésekor az igazságügyi miniszter nyomatékosan hangsúlyozta, hogy "a végrehajtható szabadságvesztésre csak valóban indokolt esetben kerüljön sor".¹³⁹ A jogalkotó számára azonban a kodifikációs munkálatok kezdete óta egyértelmű volt, hogy a szabadságvesztés nem tehető rendkívüli, kivételes büntetési formává. "A legsúlyosabb bűnelkövetési formákkal szemben továbbra is elengedhetetlen és szükséges marad, elsősorban legerőteljesebb visszatartó hatása, biztonsági, izoláló funkciója, formájában is gazdag variációs lehetőségeket biztosító jellege miatt" - állapította meg. egyik cikkében Ficsor Mihály és László Jenő.¹⁴⁰

A szabadságvesztés végrehajtására három intézettípus alakult ki: a fegyház, a börtön és a fogház. A végrehajtás módját az eljáró bíróság határozza meg. A fokozatok közötti különbség a külvilágtól való elkülönítés, az intézeten belüli mozgás és az életrend eltérő jellegéből adódik. A új büntetésvégrehajtási kódex azonban alapelveként szögezi le, hogy az elítélt állampolgári kötelezettségei és jogai csak annyiban szünetelnek, illetőleg korlátozhatók, amennyiben az ítélet vagy jogszabály erről rendelkezik, illetve amennyiben érvényesülése a büntetés céljával ellentétes. Ez azt jelenti, hogy az elítélt csak a társadalom védelme érdekében szükséges mértékig zárható el a külvilágtól, tehát családjával, korábbi környezetével kapcsolatot tarthat, a börtönben kivételesen, a fogházban rendszeresen rövid tartamú eltávozást

kaphat, sőt az utóbbiban külső munkahelyen is foglalkoztatható. A külvilág körülményeihez való fokozatos alkalmazkodás elősegítése érdekében vezette be az új jogszabály a szigorúbb fokozatban elhelyezett, hosszabb szabadságvesztésre ítélték számára a büntetés végén az úgynevezett átmeneti csoport intézményét. E csoportban a korábbi büntetésvégrehajtási szabályok enyhíthetők, így például az elítélt rövid tartamú eltávozást kaphat, külső munkán foglalkoztatható, az intézet területén belül szabadon mozoghat, korlátlanul érintkezhet a pártfogó felügyelővel stb.

Az új jogszabály legfontosabb alapelve szerint a szabadságvesztés végrehajtásának egész rendszere, az egyes szervek összehangolt tevékenysége az elítéltek nevelését szolgálja. A nevelést nyilvánvalóan az elítéltek társadalmi, szociális és műveltségbeli jellemzőihez kell igazítani. Az elítéltek többsége felnőttkorú férfi, jelentős hányaduk bűnismétlő vagy visszaeső, műveltségi színvonaluk az átlagosnál lényegesen alacsonyabb. E feltételek mellett a nevelés alapvető feladata az elemi ismeretek pótlása, gyakorlatilag az általános iskola elvégztetése (ez a negyvenedik életév alatt kötelező). A társadalmi integrációt nagymértékben megkönnyíti, ha az elítéltek szakképzettségre tesznek szert egy, a munkaerőpiacon keresett szakmában. A büntetési időtől függően ezért betanított vagy szakmunkás-képzésre kerül sor. Az arra alkalmas elítéltek közép- és felsőfokú tanulmányokat is folytathatnak. A szervezett oktatáson kívül a csoportos és egyéni nevelés más formáit is alkalmazzák. A cél a szabad élet modelljének megfelelő tevékenységi formák elsajáttatása, melyek megkönnyítik a társadalmi együttélés szabályainak betartását. Az új jogszabály érintetlenül hagyta a munkáltatással kapcsolatos jogokat és kötelezettségeket, így az elítéltek minden intézetben többnyire a nagyüzemi termelés feltételei között, az ott szokásos bérezésért dolgoznak.

Mint az elmondottakból kitűnik, a magyar büntetésvégrehajtási intézetekben nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett treatment-programokról. Nem törekszenek az elítéltek személyiségének teljes átalakítására. A fő feladat a személyiség egyes vonásainak korrigálása, azoké a vonásoké, amelyek alkalmatlanná tették az elítéltet arra, hogy elfogadja, tudomásul vegye és a maga számára kötelezőnek tekintse a társadalom alapvető együttélési szabályait.¹⁴¹ Az intézetben főhivatású nevelőket foglalkoztatnak, munkájukat a legnagyobb intézetekben egy-egy pszichológus segíti. Orvosokból, gyógypedagógusokból, pszichológusokból álló team foglalkozik viszont a pszichopata elítéltek gyógyításával az erre kijelölt intézetekben vagy egy-egy intézet elkülönített részlegében.

A társadalmi integráció sikerének elősegítését célozza a feltételes szabadlábra helyezés széles körű alkalmazása. Jogszabályi lehetőség van arra is, hogy a feltételes szabadlábra helyezés tartama alatt - esetenként pártfogó felügyelet segítségével - valósuljon meg a társadalmi integráció erőpróbája. (A szabadságvesztés minimumát - 3 hónapot - minden elítéltnak le kell töltenie. Egyébként a fegyházból a büntetés négyötöd, a börtönből háromnegyed, a fogházból kétharmad részének letöltése után, életfogytig tartó ítélet esetében pedig 20 év után helyezhetők feltételes szabadlábra az elítéltek.)

Az új Btk. 1979 közepén lépett hatályba. Annak alapján azóta kialakult a jogalkalmazás gyakorlata is (lásd erről a 2. számú táblát). A legszembetűnőbb tény az, hogy a törvényhozó szándékával ellentétben nem csökkent, hanem változatlan maradt a végrehajtandó szabadságvesztések aránya, a bíróságok nem alkalmazták az alternatív büntetési formákat. Az új büntetési lehetőséggel - a főbüntetésként kiszabható mellékbüntetéssel - egyszerűen nem.

A közvédas bűncselekmények miatt jogerősen kiszabott büntetések, intézkedések^x
1983-1987

A főbüntetés neve	1983		1984		1985		1986		1987	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Halálbüntetés	3	0,00	1	0,00	2	0,00	1	0,00	5	0,01
végre-										
Szabadság- vesztés	15446	25,43	16004	26,39	15975	27,34	16290	25,71	15783	23,57
hajtandó felfüg- gesztett	12730	20,95	13074	21,55	12818	21,94	14035	22,15	13479	20,13
Szigorított javító- nevelő munka	0	0	0	0	357	0,61	920	1,45	822	1,23
Javító-nevelő munka	2645	4,36	2777	4,58	2478	4,24	2407	3,80	2319	3,46
Pénzbüntetés	21517	35,44	21079	34,76	19575	33,50	21891	34,55	25770	38,49
Önállóan alkalma- zott intézkedések ^x	8139	13,39	7424	12,25	6998	11,98	7538	11,90	8463	12,64
Önállóan alkalma- zott mellékbün- tetések	259	0,43	281	0,47	227	0,39	276	0,44	313	0,48
Összesen	60739	100,00	60640	100,0	58430	100,0	63358	100,0	66954	100,0

^x Tájékoztató a bűnüldözésről, 1987. Budapest, 1988. 70. old.

^x Önállóan alkalmazott intézkedések: megrovás; próbárabocsátás; kényszergyógy-
kezelés; alkoholista munkaterápiás gyógyítása; javító intézeti nevelés;
elkobzás

is éltek (ezek aránya tartósan 1% alatt maradt). Jelentősen csökkent a pénzbüntetések aránya; míg 1977-ben az összes főbüntetés 46,1%-a volt pénzbüntetés, addig 1983-1987 között csak átlagosan 35%-a.

E nemkívánatos jelenséget többféle tendencia egyidejű hatása okozta, így mindenekelőtt a bűnözés szerkezetének kedvezőtlen alakulása, a súlyosabb megítélés alá eső bűncselekmények számának gyarapodása. Ugyanilyen irányba hatott a felderítési munka hatékonyságának csökkenése is, amelynek eredményeként a bíróságoknak hosszabb bűnöző pályafutás után, több bűncselekményt kellett egy eljárásban értékelniük. (Ez a fejlemény - többek között - a már-már szervezett bűnözési formát öltő betöréses lopások terjedésével és számszerű emelkedésével függött össze.)

Ahhoz, hogy nem csökkent a szabadságvesztések aránya, egyébként maga a törvény is hozzájárult. Egyrészt azáltal, hogy bizonyos dekriminalizációt valósított meg; kizárta például a bűncselekmények köréből az addig pénzbüntetéssel fenyegetett becsületsértéseket, ami természetesen a pénzbüntetések csökkenésével járt. Másrészt viszont elősegítette a végrehajtandó szabadságvesztések gyakoribb alkalmazását, mivel kivételessé tette a büntetések bírói enyhítését és szigorúbb szankciók alkalmazását írta elő a visszaeső bűnözőkkel szemben.

Úgy tűnik azonban, hogy vannak szemléleti akadályai is annak, hogy a bíróságok valóban differenciált szankciórendszert alkalmazzanak. A speciális prevenció érvényesülésének előfeltétele, hogy a büntetés kiszabása során a cselekmény társadalomra veszélyessége mellett az elkövető személyiségének, valamint az elkövetés objektív és szubjektív okainak felderítésére is sor kerüljön.¹⁴² Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az eljáró hatóságok

erre nem fordítanak kellő gondot. Az Igazságügyi Minisztérium - két évvel a jogszabály hatálybalépése után - átfogóan vizsgálta a szabadságelvonással nem járó büntetések szélesebb körű alkalmazásának akadályait. Megállapította, hogy e büntetéseket túlnyomórészt azokban az esetekben alkalmazták, amelyekben a cselekmény súlya igen enyhe volt, az elkövető személyisége pedig alaposabb vizsgálat nélkül is szinte kifogástalannak bizonyult. A minisztérium nyomatékosan felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy a próbára bocsátás akár többszörösen büntetett, de visszaesőnek nem tekinthető elkövetőkkel szemben is alkalmazható, ha a legutolsó büntetés letöltése óta tanúsított magatartásból arra lehet következtetni, hogy a büntetés célja az újabb büntetés kilátásba helyezésével is elérhető. A próbára bocsátás elrendelhető kifogásolható életvezetésű elkövetővel szemben is, ha az elkövetés és az elbírálás között tanújelét adta annak, hogy életmódján gyökeresen változtatni kíván (például önkéntesen alkoholelvonó kezelésnek veti alá magát). "A megalapozott döntésben elengedhetetlen, hogy az elkövető személyiségéről, életmódjáról, munkahelyi, magánéleti magatartásáról megfelelő információ álljon a bíróság rendelkezésére. Az esetek nagy részében az eljárás során ezeket az adatokat kellő mélységben nem tárják fel, gyakran még a munkahelyi vélemény is elmarad" - állapítja meg az Igazságügyi Minisztérium vizsgálata.¹⁴³

Hasonló szemléleti fogyatékok tapasztalhatók a pártfogó felügyelet alá helyezés esetében is. Ez a jogintézmény csak akkor váltja be a hozzá fűzött reményeket, ha a magatartási szabályokat az elkövető személyiségének és körülményeinek ismeretében állapítják meg. A tapasztalatok szerint azonban sem a nyomozás, sem az ítélezés során nem derül fény ezekre a sajátosságokra, így a pártfogó felügyelet alkalmazása messze elmarad a lehetőségektől. Ha pedig

mégis alkalmazzák, akkor nem elég megalapozottak és személyre szabottak a magatartási szabályok.¹⁴⁴

A személyi sajátosságok megismerése és értékelése minden büntetés alkalmazásának és hatékony végrehajtásának előfeltétele. Ebből a szempontból a büntetőeljárás komplex egységet alkot; az eljárás egyes szakaszaiban összegyűjtött információknak nemcsak a soron következő szakasz megalapozását kell szolgálniuk, hanem a büntetés általános célját is. Így a nyomozás során nem csupán azokat a tényeket kell összegyűjteni, amelyek az ítélezést segítik elő, hanem számolni kell a büntetésvégrehajtás igényeivel is, tehát az ott kialakítandó nevelési program hatékonysága érdekében is tisztázni kell a legfontosabb jellemzőket. Ugyanakkor a büntetésvégrehajtási intézmények sem tekinthetnek el a cselekmény társadalomra veszélyességétől, a bűnösség fokára vonatkozó bizonyítékoktól, pusztán annak alapján, hogy ezeket az információkat már értékelték a büntetés nemének, fokozatának, mértékének meghatározása során, és nekik, mint végrehajtóknak, már csak a személyiséggel kell foglalkozniuk. A cselekmény ugyanis jelzi a személyi társadalomra veszélyesség tendenciáját, sokszor mélységét és intenzitását is. A célzatos nevelési programban az ily módon összegyűjtött információk is hasznosíthatók. Hasonló elveknek kell vezetniük a büntetésvégrehajtási bírót, sőt a hivatásos és társadalmi pártfogót is. Még akkor is az ítéletben rögzített tényezőkből kell kiindulniuk, ha tevékenységükre a szabadságvesztés után kerül sor. Ehhez kell hasonlítaniuk a büntetésvégrehajtás által elért eredményeket, majd minden előbbi információt értékelve megállapítaniuk, hogy az adott esetben milyen intézkedésekkel érhetik el a társadalmi integrációt. A kívánt szemléletváltozás akkor érhető el, ha minden eljáró hatóság magáévá teszi azt

a követelményt, hogy a büntetésnek nemcsak igazságosnak kell lennie, hanem hatékonynak is. Úgy kell tehát a büntetést kiszabni és végrehajtani, hogy az adott elkövető esetében ériék el a bűnismétlés megelőzését.¹⁴⁵

Az új törvényben foglalt célkitűzések megghiúsulásáért elsősorban mégsem a bíróságok és az eljárásban érdekelt más szervek tehetők felelőssé. Ismét bebizonyosodott az, hogy önmagában egy új törvény, legyen az célkitűzéseiben bármennyire haladó, nem képes a hagyományos joggyakorlaton áttörni. Eredményeket csak a végrehajtáshoz szükséges szervezeti módosításokkal, az objektív és a szubjektív feltételek megteremtésével lehet elérni. Jelenleg az ügyek száma az apparátus erejét messze meghaladó mértékben nő, ami a formálisan eredményes befejezésre és a mechanikus bünteteskiszabásra ösztönöz. A bíróság a tárgyalás során - előzetesen összegyűjtött bizonyítékok nélkül - soha nem lesz képes a személyi körülmények felderítésére. A nyomozó hatóság pedig éppen eljárásjogi helyzetéből adódóan és a növekvő számú ügyek terhe alatt nem tehet eleget e követelményeknek. Ha pedig az ítélet kialakításánál a személyi körülmények jelentős részét homály fedi, akkor a szankció nem igazodhat a Btk. 83. §-ában foglalt komplex bünteteskiszabási elváráshoz, következésképpen a büntetésvégrehajtás eredményessége tovább csökken.

A szabadságvesztés végrehajtásának törvényben előírt céljai egyébként is elérhetetlenek, ha 80-100 elítéltre jut egy-egy szakképzett nevelő. Az alternatív büntetési formák sikeres alkalmazását és a végrehajtandó szabadságvesztésből szabadultak társadalmi integrációját is veszélyezteti a hivatásos pártfogó felügyeleti rendszer fejlesztésének elmaradása. Az 1974-ben létrehozott szervezetnek 1987-ben még mindig csak 50 főhivatású tagja volt az

egész országban, így egy-egy szakképzett pártfogó felügyelőre - a helyi adottságoktól függően - 170-315 pártfogolt jutott.¹⁴⁶ Ismerve az ügyek bonyolultságát, a pártfogoltak szociális adottságait és személyi körülményeit, ez a szervezet eleve kudarcra volt ítélve. Eredeti feladatának teljesítésére nem volt képes és ezzel minden bíróság tisztában volt, ami persze ítélezési gyakorlatukat is meghatározta. A bíróságok azzal is tisztában voltak, hogy munkájukkal kevésbé tudják befolyásolni a bűnözés társadalmi reprodukciós folyamatait. Emellett nem láthatták át azt sem, hogy eseti döntéseik milyen irányban befolyásolják az adott vádlott további sorsának alakulását.

Patera Antal és Tavassy Tibbor több évtizede folytatott vizsgálatai ebből a szempontból értékes tanulsággal szolgálnak. Szerintük az elsőbűntényesként elítélt férfiaknak több mint háromnegyed része további élete folyamán nem kerül a vádlottak padjára. "Elítélésük egyedi, véletlen epizódja életüknek. Ők azok, akikkel szemben általában szabadságvesztéssel nem járó büntetést szabtak ki. A további, évenként 8-10 ezer, korábban egy alkalommal felelősségre vont bűnismétlő férfinak, mintegy fele az ismételt (másodszori) felelősségrevonás - és rendszerint az első szabadságvesztés kiszabása - után törvénytisztelő állampolgárként éli le életét, míg a másik feléből verbuválódik az aktív bűnözők - különös és többszörös visszaesők, a szokásos bűnözők stb. - mindenkori állománya."¹⁴⁷ Ha az arányok az előbb ismertetett fogyatékoságok ellenére is ilyen kedvezően alakulnak, akkor már csak a humanitárius okokra - a börtönártalmak csökkentésére - és gazdaságossági szempontokra tekintettel is indokolt erőfeszítéseket tenni a börtönök túlnépesedésének megszüntetésére.

Vannak ugyanakkor olyan szakemberek is, akik a hazai büntető igazságszolgáltatás gyakorlatát sem túlzottan szigorúnak, sem szabadságvesztés-centrikusnak nem tartják. Megnyugtató számukra, hogy az 1930-as, és különösen az 1950-es évekhez képest az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent a végrehajtandó szabadságvesztések aránya.¹⁴⁸ A 3. számú tábla viszont azt tanúsítja, hogy Magyarországon a 100 ezer lakosra jutó börtönnépesség a legkedvezőtlenebb adatokkal rendelkező európai országokhoz (Ausztria, Törökország, Anglia) képest is több, mint kétszeres. Jellemző, hogy a miénkéhez hasonló helyzetben a fejlett országok közül csak a - bűnözéssel rendkívül fertőzött - Egyesült Államok van, ahol a 100 ezer lakosra jutó létszám megközelíti a 250-et! Nem állnak rendelkezésre adatok a szocialista országokból, feltehető azonban, hogy azokban sem jobb a helyzet.¹⁴⁹

Az alternatív büntetési formák kialakítása során hazánkban számolni kell azzal az új gazdasági, társadalmi környezettel, amelyben a munkához való jog és a munkakötelezettség átértékelődött. A munkanélküliség nálunk ma már reális veszély, így a munkáltatás büntetés-értéke is átalakult. A munkakényszerre épülő jelenlegi alternatív szankciókat ezért a reális értékekhez, feltételekhez kell igazítani.

Erre ösztönöznek egyébként a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeink is, különösen az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendeletben közzétett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában foglaltak. Az Egyezségokmány 8. cikkének 3. pontja szerint például senkit sem lehet kényszer- vagy kötelező munka végzésére kötelezni. Ez alól a jogerős bírói ítélettel kiszabott végrehajtandó szabadságvesztés alatt végzendő munka a kivétel, továbbá az olyan személy munkáltatása, akit törvényes bírói határozat

A börtönnépeség 1987-ben^x

Országok	A 100 ezer lakosra jutó börtönnépeség aránya	A teljes börtönnépeség	Ebből jogerősen elítéltek %-ban	Előzetes letartóztatásban levők %-ban
Ausztria	97.5	7.419	76.7 %	23.3 %
Belgium	67.4	6.713	49.8 %	50.2 %
Dánia	62.0	3.190	73.4 %	26.6 %
Franciaország	88.9	50.639	56.5 %	43.5 %
Görögország	40.9	3.988	73.8 %	26.2 %
Hollandia	37.0	5.002	63.9 %	36.1 %
Nagy-Britannia	95.8	54.384	77.9 %	22.1 %
Norvégia	46.0	1.929	71.7 %	28.3 %
NSzK	84.9	51.919	77.9 %	22.1 %
Olaszország	60.8	34.838	42.7 %	57.3 %
Portugália	84.0	8.270	59.1 %	40.9 %
Spanyolország	70.2	27.278	57.0 %	43.0 %
Svédország	51.0	4.198	80.3 %	19.7 %
Törökország	99.4	50.337	62.1 %	37.9 %
Magyarország	212.2	22.543	86.1 %	13.9 %

^x Forrás: Prison Information Bulletin. Council of Europe, 1987. december, 10. sz. Az adatok a jelzett országokban az 1987. február 1-i állapotot tükrözik, míg nálunk az 1987. évi december 31-it. A hazai adatok forrása: Útkeresés és szociális biztonság, Statisztikai Melléklet. Budapest, 1988. 167. old.

alapján letartóztattak vagy ilyen határozattal feltételesen szabadlábra helyeztek. E rendelkezést tehát sérti a Btk.-ban most főbüntetésként szereplő - és a végrehajtandó szabadságvesztés alternatívájaként számba jöhető - javító-nevelő munka, szigorított javító-nevelő munka és a közérdekű munka. Ezeknek a büntetéseknek alkalmazására csak akkor kerülhetne sor, ha a vádlott érvényes beleegyező nyilatkozatot tesz arról, hogy amennyiben vállalt munkakötelezettségének nem tesz eleget, akkor büntetését vagy annak hátralevő részét végrehajtandó szabadságvesztésben kell - a törvényben meghatározott átváltoztatási kulcs szerint - letöltenie. A köz javára végzett munkát sok nyugat-európai ország büntetési joggyakorlata ismeri és a feltételes elítélés, próbára bocsátás vagy a felfüggesztett szabadságvesztés keretei között a fenti módon szabályozza, azzal a kiegészítéssel, hogy a munkakötelezettség megsértésének tényéről és szabadságvesztés büntetés végrehajtásának elrendeléséről csak bíróság határozhat. A végrehajtandó szabadságvesztéssel való fenyegetettség - a külföldi tapasztalatok szerint - valóságos döntéshelyzetet teremthet a vádlott számára saját jövőjét illetően.

Az alternatív büntetések alkalmazásának előfeltétele - amint azt már többször említettem - a személyi körülmények széleskörű ismerete. A munkajellegű büntetések köréből nem lenne szabad például kizárni azokat, akik a bűncselekmény elkövetése - és különösen elbírálása - idején nem rendelkeztek tartós munkaviszonnal. Számolni kell az ilyen helyzetbe került elkövetők számának növekedésével és azzal is, hogy e helyzet kialakulásáért a továbbiakban nem vagy alig tehetők felelőssé. A korábbi beidegződéseknek engedelmessé munkakötelezettséget megállapítani az e szempontból reménytelen helyzetben lévő személyek számára nem reális alternatíva. Előbb-

utóbb ezek az elítéltek a börtönnéesség számát szaporítanak. Minden számba jöhető esetben a pártfogó felügyelőnek kellene tehát felderíteni a nyomozás időszakában a munkaviszonnyal kapcsolatos adottságokat, szükség esetén a lakóhelyen történő elhelyezkedés lehetőségeit. Csak az erre vonatkozó ismeretek birtokában és az elhelyezkedéshez nyújtott intézményes segítség felajánlásával köthető meg a munkavégzésre vonatkozó alku. Az sem kizárt azonban, hogy a felfüggesztett büntetés vagy a próbára bocsátás tartama alatt az elkövető iskolalátogatási, szakképzési programban való részvételre vállal kötelezettséget. Más esetekben elképzelhető, hogy gyógyító eljárásnak veti magát alá és ez irányú aktivitása tölti ki a próbaidőt. Az eredményességet szükség esetén a pártfogó felügyelő segítő közreműködése biztosíthatja. Így is előfordul majd, hogy a kilátásba helyezett szabadságvesztés végrehajtására sort kell keríteni, de az esély annál kisebb, minél körültekintőbb vizsgálaton alapul a döntés. Lényeges szempont, hogy a szociális körülményei miatt hátrányosabb helyzetben lévő elkövető, pusztán alacsony iskolai végzettsége, szak-képzettségének hiánya, munkanélküli volta vagy kedvezőtlen gazdasági adottságú régióban való lakóhelye miatt ne kényszerüljön aránytalanul súlyosabb következmények elviselésére. A törvény előtti egyenlőség és a tetтарыныos felelősség elvét ezért kell kiegészíteni az individualizációval.¹⁵⁰ Hasonló mérlegelési lehetőség épült be a napi-tétellel megállapított pénzbüntetésbe, amelyben a kiszabott napok számában tükröződhet a bűncselekmény társadalomra veszélyessége, a bűnösség foka, az egy-egy napra megállapított összegben pedig az adott elkövető szociális adottságai, mindenekeelőtt kereseti viszonyai. Ennél nehezebben valósulhat meg az individualizáció a főbüntetésként alkalmazott mellékbüntetések alkalmazása során. A foglalkozástól eltiltás

például sok esetben szociális deprivációt vagy tartós munkanélküliséget eredményezhet, amely nemcsak az elkövetőt, hanem családját is sújtja. Ezért alkalmazására csak igen nagy körültekintéssel kerülhet sor. Itt is pártfogó felügyelői segítséget kell esetenként elrendelni, különösen akkor, ha a büntetésből alapvető megélhetési gondok származhatnak.

A köz javára végzett munka alkalmazásánál az individualizációnak különös jelentősége lehet. A végrehajtandó szabadságvesztés helyett vállalt ingyenes munkavégzési kötelezettséggel - éppen a munka jellegének meghatározásával - megcélozható a tettben megnyilvánuló személyi társadalomra veszélyesség. A szabadidő terhére végzett, órában meghatározott munkavégzés lehet olyan is, amely nem általában szolgálja a köz javát, hanem éppen ott és azon a területen, ahol az elkövető bűncselekményével sértette a közérdeket. Így például, ha súlyos közlekedési balesetet okozott, akkor szabadidejében meghatározott óraszámban segédkezhethet a traumatológián mint segédműtős vagy segédápoló. Ha garázdaságával háborgatta a köz nyugalma vagy köztéri rongálást követett el, akkor büntetésként éppen e közterületen végezhet parkosítást. Tekintettel arra, hogy a személyi tulajdonságoknak (alkoholfüggőség, munkaképesség), valamint a helybéli munkalehetőségeknek nagy jelentősége van e büntetés kiszabásánál, a bíróságnak alapos környezet-tanulmányt kell készíttetnie a hivatásos pártfogóval. Csak ennek értékelése után merülhet fel az alternatív szankció alkalmazása. A bíróság ugyanakkor csak az elkövető hozzájárulásával rendelheti el a köz javára végzett munkát. Nyugati tapasztalatok szerint annak teljesítését minden esetben a hivatásos pártfogó ellenőrző és segítő tevékenységével kell biztosítani.¹⁵¹ A körültekintő előkészítés, a megalapozott döntés biztosítja az eredményes

végrehajtást és mindkettő nagymértékben függ attól, hogy rendelkezésre áll-e az intézményes háttér, a hivatásos pártfogó felügyelet. Pozitív gyakorlati tapasztalatok birtokában Angliában például már a súlyosabb - erőszakos jellegű - bűncselekmények elkövetőinek esetében is alkalmazzák e büntetési formát.¹⁵²

A köz javára végzett munka - minden előnyös tulajdonsága ellenére - nehezen alkalmazható széles körben azokon a területeken, amelyekben komoly gondot jelent a lakosság foglalkoztatása, viszonylag nagyarányú a munkanélküliség. Ilyen helyeken ugyanis a foglalkoztatásnak, a hasznos munkának megnő a társadalmi értéke, csökken a munkavégzés büntetési jellege. Lassan mindenféle szolgáltatás, tevékenység munkaként jelenik meg a piacon, ez pedig büntetésből, ingyen nem végeztethető el. Kétséges az is, hogy mennyiben lehet "erkölcsnemesítő" a köz javára végzett heti néhány órás hasznos munka olyan bűnelkövetők esetében, akik egyébként egész héten nem dolgoznak és munkanélküli segélyből élnek.¹⁵³

Az alternatív büntetési formák hazai terjedésének súlyos korlátokat szab annak a rétegnek az egyre jelentősebb bűnözési aktivitása, amely a bűncselekmény elkövetésével igazi kockázatot nem vállal, hiszen alig maradt veszítenivalója. Ez a réteg pénzbüntetéssel nem sújtható, hiszen azt - behajthatatlansága miatt - előbb-utóbb szabadságvesztésre kell változtatni. Munkával járó büntetésre aligha ítéltető, ha aktuálisan nincs munkája. Szakképzettsége általában nincs, így annak gyakorlásától nehéz lenne eltiltani. Egyetlen "kincse" a szabadsága, amelytől persze megfosztható.¹⁵⁴ A börtönártalmak - az önálló döntésképeség csökkenése, a családi kötelek gyengülése, a szociális elesettség hatványozódása, az elítélt társak káros

befolyása stb. - miatt azonban a legelesettebb elítéltek társadalmi integrációja a szabadságvesztés letöltése után egyre reménytelenebb. A büntetésvégrehajtás eszközei egyre szegényesebbek, napról-napra nehezebb értelmes, hasznos és megfizethető munkát telepíteni a börtönfalak közé. Munka hiányában pedig lehetetlenné válik az értelmes nevelés a szabadságvesztés alatt. Az utógondozás során a pártfogó felügyelő - minden hatékony eszköz híján - legfeljebb tanácsokkal láthatja el a szabadulót. Amilyen mértékben csökken egyébként munkájában a segítségnyújtás lehetősége, úgy kerülnek abban előtérbe a formális szabályok betartatására irányuló, hatósági jellegű, ellenőrző természetű jogosítványok. A segítőből így válhat üldöző, a pártfogoltból pedig - szerencsés esetben csak magatartási szabályok megszegése miatt - újra börtönlakó. Ezekben az esetekben a börtönnépeség éppen a büntetőpolitika öngerjesztő folyamatai miatt növekedhet. A börtön a legköltségesebb állami intézmények közé tartozik, használata már csak ezért is megfontolandó olyan elkövetőkkel szemben, akiknek tette, magatartása ezt nem feltétlenül indokolja.¹⁵⁵ Ilyenkor a szabadságtól való megfosztás a társadalom védelme szempontjából is irracionális, hiszen a kitűzött célokkal ellentétes eredményhez vezet. Miután az említett réteg tartós társadalmi jelenlétére kell berendezkedni és számítani kell bűnözési aktivitásának fennmaradására, ezért tudatosan szembe kell helyezkedni azokkal az automatizmusokkal, amelyek a börtönnépeség emelkedése, a börtönférőhelyek szaporítása irányába hatnak. Ez csak a szociálpolitika és a büntetőpolitika nagyon célirányos együttműködésével érhető el, olyan társadalmi légkörben, amelyben újra felépülnek az öntevékeny, természetes kisközösségek, hatásukra pedig növekszik a tolerancia.

7. Büntetőpolitika, szociálpolitika, társadalompolitika

A büntetőpolitika és a szociálpolitika együttműködésének újragondolásánál abból kell kiindulni, hogy a büntetőpolitikának már vannak hagyományosnak tekinthető és megőrzendő szociálpolitikai feladatai.¹⁵⁶ Ezek a nem szándékolt, de a büntetés következményeként mégis megjelenő hátrányok ellensúlyozását szolgálják, így elviselhetővé teszik az elítélt számára a büntetés végrehajtását. Hozzájárulnak ahhoz, hogy az elítélt kedvezőbb személyi adottságokkal - magasabb iskolai végzettséggel, szakismerettel - kerüljön vissza a társadalomba, hozzásegíthetnek a büntetésből fakadó káros következmények csökkentéséhez a munkaalkalom és a szállás feltételeinek megteremtéséhez. Ezeknek a feladatoknak az ellátása a büntetésvégrehajtásért felelős intézményrendszer, tehát a börtönök és a hivatásos pártfogó felügyelők hatáskörébe tartozik. Tevékenységükkel a speciális prevenciót, vagyis a bűnismétlés megelőzését szolgálják. Illetékességük azonban nem terjedhet túl a tettarányos felelősségi rendszerben megállapított büntetés mértékén. Működési területük térben és az érintett személyek tekintetében korlátozott. Mint említettem, segítő tevékenységük burkoltan vagy nyíltan párosul hatósági jellegű, ellenőrző, korlátozó intézkedésekkel, tehát közvetlenül érinti az emberi szabadságjogokat és a személyiséget védő jogokat. Ezért a büntetőpolitikában megvalósuló szociálpolitikai tevékenységnek ki kell egészülnie olyan intézmények szociális segítő szolgálataival, amelyek teljesen mentesek a hatósági jellegű jogköröktől. A bűnelkövetők egyre jelentősebb része hajléktalan, de ez nemcsak rájuk jellemző. A hajléktalanok, a krízishelyzetbe került személyek, családok számára átmeneti otthonokat kell létrehozni,

amelyekben szakképzett szociális munkások támogatnák az ott lakók társadalmi integrációját. Ide kellene befogadni azokat a bűnelkövetőket is, akik rászorulnak a segítségre. Az intézmény jellegéből következik azonban, hogy az nem tartozhat a büntetőpolitika szervezeti rendjéhez, hanem azon kívül, helyi tanácsai, egyházi, egyesületi kezelésben kellene működnie. A hajléktalan bűnelkövető tehát nem azért kerülne ide, mert bűnelkövető, hanem azért, mert hajléktalan. Más kérdés, hogy a hivatásos pártfogónak itt is mindaddig tartania kellene vele a kapcsolatot, amíg a törvényes előírások szerint az kötelező.

A büntettek családja az esetek jelentős részében erkölcsi és anyagi krízishelyzetbe kerül a bűncselekmény elkövetése, a büntetőeljárás és a büntetésvégrehajtás miatt. A nyomozás során olyan tények is napvilágra kerülhetnek, amelyek újabb családtagok potenciális bűnelkövetővé válásának veszélyét jelzik. Erre azonban a büntetőjog intézményrendszere nem reagálhat saját hatáskörében. Segítő és mentőakciót kezdeményezhet viszont olyan intézményeknél, amelyek krízishelyzetek megoldására specializálódtak.¹⁵⁷ Ilyen módon közreműködhetne a kisközösségekre orientált szociális munka kialakulásában, a családsegítő központok valódi funkcióinak betöltésében,¹⁵⁸ nem tenné ugyanakkor feleslegessé a pártfogó felügyelő vagy a büntetésvégrehajtási nevelő munkáját.

Mindez azonban további problémákat is felvet. Az állampolgári biztonság védelméhez nem elegendő a büntetőjog territóriumának az eddiginél pontosabb meghatározása és az új szolgáltatások hálózatának megteremtése. Az új intézmények működése során, valamint a hagyományos intézmények szolgáltatásainak kiterjesztésekor ügyelni kell arra is, hogy tevékenységükbe

olyan garanciális értékű szabályok épüljenek be, amelyek az állampolgári szabadság- és személyiségi jogok védelmét biztosítják. Az állampolgárt ugyanis egyaránt veszélyeztetheti az intézményi hatalom bürokratikus működése és a szakértelem imperializmusa. Nemcsak a monolitikus és a mindeható állam faraghat alattvalókat polgáraiból, hanem a megcsontosodott, ellenőrzés nélkül működő, megújulásra képtelen szakértelem is.¹⁵⁹

A büntetőpolitika és a szociálpolitika közötti munkamegosztás kérdése fel sem merülhet azoknak a társadalmi folyamatoknak a befolyásolásában, ellenőrzésében, amelyek a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség keletkezését vagy reprodukcióját eredményezik. Hiszen - mint láttuk - a társadalmi egyenlőtlenségből fakadó bűnözés és a deviancia többi megjelenési formája azonos gyökerekből táplálkozik. Ezek a folyamatok csak társadalmi rétegeket érintő társadalompolitikai, szociálpolitikai eszközökkel befolyásolhatók. Az utóbbiak célja azoknak a létfeltételeknek a kedvező alakítása, amelyek a társadalomhoz fűződő kötelekeket gyengítik. "Jaj azonban - írta Bibó István - annak a segítségnek, mely gátak építése helyett örökké csak a dűledező házakat akarja megtámasztani, s mikor a válság állandósulását látja, nem a társadalom szerkezetében rejlő okokat keresi és küszöböli ki, hanem a 'szociális' munkát állandósítja, s 'szociális érzék' címén a bajok tüneti kezelésére való állandó készséget fejleszt ki magában".¹⁶⁰

Jegyzetek a III. fejezethez

- 1 Irk F.: A társadalmi rétegződés kriminológiai és büntetőjogi vetületeinek rendszere. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XVIII. Budapest, 1981., Gönczöl K.: A hátrányos helyzet és a bűnözés. Valóság, 1982. 2. szám., Tauber I.: A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra. Budapest, 1986., Gönczöl K.: A bűnös viselkedési minta. Valóság, 1986. 11. sz., Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon, Budapest, 1986., Vígh J. - Tauber I. - Madácsi I.: Hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés kapcsolata. Kriminálstatisztikai és kriminológiai értékelés. Budapest, 1988.
- 2 Szabó A.: Bűnözés - ember- társadalom. Budapest, 1980. 202. old.
- 3 Szabó A.: i.m. 203. old.
- 4 Erdei F.: Népi demokrácia. (Tudományos ülés a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1945. július 31.) Budapest, 1945. 11. old.
- 5 Moór Gyula e tételét a következő állítással támasztja alá: "A nagy természet nem demokrata: a demokrácia két nagy alapgondolatának, a szabadságnak és az egyenlőségnek a nagy természetben nyoma sincsen. Szabadság helyett itt szigorú okozatos megkötöttséggel, egyenlőség helyett egyenlőtlenséggel, s az egyenlőtlenek közt dúló kíméletlen létért való küzdelemmel találkozunk." A demokrácia törvényei. (Tudományos ülés a Pázmány Péter Tudományegyetemen) 98. old.
- 6 Moór Gy.: i.m. 99. old. Gondolatsorát itt a látnok bölcsességével így folytatja: "Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltíporjuk és kiírtsuk a más-meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgásgba s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, diktatúrába süllyed."
- 7 Moór Gy.: i.m. 102. old.
- 8 Moór Gy.: i.m. 106-107. old.
- 9 Rákosi M.: A magyar demokrácia kérdései. (Tudományos ülés a Pázmány Péter Tudományegyetemen) I.m. 164. old.

- 10 Berend T. I. és munkabizottsága: A Munkabizottság állásfoglalása a jelen helyzet kialakulásának történeti okairól. Társadalmi Szemle, 1989. különszám, 5. old.
- 11 Berend T. I. és munkabizottsága: i.m. 6. old.
- 12 Lásd részletesebben: Berend T. I. és munkabizottsága: i.m., Kornai J.: A hiány. Budapest, 1980., Ferge Zs.: A negyedik út. Kézirat, 1988., Jánossy F.: Gazdaságunk ellentmondásainak eredete és felszámolásuk. Közgazdasági Szemle, 1971. 7-8. szám., Bauer T.: Tervgazdaság, beruházás, ciklusok. Budapest, 1981., Szelényi I.: Kelet-Európa átmeneti korszakban. Szocialista vegyesgazdaság felé? Társadalomkutatás, 1988. 4. szám.
- 13 Berend T. I. és munkabizottsága: i.m. 26. old. Az ötvenes évek válságát az idézett dokumentum a következőképpen jellemezte: "Az ötvenes évek - súlyos kényszerek, diktátum és erőszak révén - vitathatatlanul elmozdította az eredeti tőkefelhalmozásos modernizáció, a társadalmi mobilizáció és egyenlősítés fontos, bár az élő generációk számára nehéz megrázkódtatásokkal és terhekkal járó kibontakoztatását, s ebben fontos részeredményeket, sőt történelmi vívmányokat is elért. Az iparosítás elhibázott szerkezeti aránya, az egyre fontosabbá váló világgazdasági integrációból való kiszakítás, a korszak követelményeit szem előtt tévesztő egyoldalúság, az infrastruktúra fejlesztésének 'elnapolása' révén folytathatatlaná tette ezt az utat. A bürokratikus, diktatórikus, abszolutista etatizmus pedig gyökeresen ellentétes volt a modern társadalom- és politika követelményeivel és magától értetődően súlyos akadályokat állított a modern társadalom és államfejlődés, s még inkább a szocialista fejlődés útjába. Ebben a vonatkozásban egyenesen társadalmi formációtévesztésről is beszélhetünk." (31. old.)
- 14 Szelényi I.: i.m. 5-13. old.
- 15 Berend T. I. és munkabizottsága: i.m. 20-21. old.
- 16 Berend T. I. és Munkabizottsága: i.m. 49-51. old.
- 17 "Ha - írja Ferge - a kisajátítás után a termeltető egyben termelő, a termelési eszközök tulajdonosa egyben fogyasztó is lesz, akkor a gazdasági

és emberi jóléti érdekek, az egyéni és közösségi érdekek közötti ütközés automatikusan megszűnik. Ha nincs tőke, sem piac, akkor káros folyamánai sincsenek." Ferge Zs.: i.m. 5-6. old.

- 18 Manchin R. - Szelényi I.: Szociálpolitika az államszocializmusban. Medvetánc, 1986. 2-3. szám. 79-112. old.
- 19 Ferge Zs.: i.m. 7. old.
- 20 Andorka R.: A társadalmi mobilitás és az életmód-változások az 1930-as évek óta. Budapest, 1980. 149. old.
- 21 Berend T. I. és munkabizottsága: i.m. 19. old.
- 22 Berend T. I.: A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945-1968. Budapest, 1976. 240. old.
- 23 Andorka R.: i.m. 149-161. old.
- 24 Andorka R.: i.m. 154-155. old.
- 25 Andorka R.: i.m. 164. old.
- 26 Harcza I.: Társadalmi mobilitás a nyolcvanas években. Társadalmi Szemle, 1986. 4. sz. 48. old. A periférián élők önreprodukciós folyamatának bemutatását lásd még Kulcsár K.: A szocialista életmód formálódásának politikai problémái. Tanulmányok az életmódról. Budapest, 1980. 55-56. old.
- 27 Laki L.: Az alacsony iskolázottság újratermelődésének társadalmi körülménye Magyarországon. Budapest, 1988. 47. old.
- 28 Laki L.: i.m. 48. old.
- 29 Laki L. i.m. 49. old.
- 30 Gábor R. I.: A második (másodlagos) gazdaság. Valóság, 1979. 1. sz. 22-24. old.
- 31 Gábor R. I.: Reformok, második gazdaság, "államszocializmus". Valóság, 1986. 7. sz. 45. old.
- 32 Manchin R. - Szelényi I.: i.m. 85. old.
- 33 Laki L.: i.m. 54. old.
- 34 Gábor R. I.: i.m. 45. old.
- 35 Kornai J.: Az egyéni szabadság és a szocialista gazdaság reformja. Valóság, 1988. 5. sz. 7. old.
- 36 Manchin R. - Szelényi I.: i.m. 87-88., és 93. old.

- 37 Losonczi Á.: Az életmód az időben, a tárgyban és az értékekben. Budapest, 1977. 733. old.
- 38 Hankiss E.: Diagnózisok. Budapest, 1982. 103. old.
- 39 Hankiss E.: Társadalmi csapdák - diagnózisok. Budapest, 1983. 414. old.
- 40 Hankis E.: Diagnózisok. 127. old.
- 41 Csepeli Gy.: Negatív identitás Magyarországon. Társadalomkutatás, 1988. évi 4. szám. 31. old.
- 42 Bauman Z.: Általános szociológia. Budapest, 1967. 457. old.
- 43 Lásd ennek bővebb kifejtését: Thomas, W.J. and Znaniecki, F.: On Disorganization and Reorganization, Theories of Society. New York, Vol. II. 1961. 1292. old.
- 44 Hankiss E.: Diagnózisok. i.m. 28. old.
- 45 Ferge Zs.: Családpolitika-családgondozás. Budapest, 1982. 189. old.
- 46 Az ezzel kapcsolatos értékválság gyökereit lásd részletesen: Huszár T.: Erkölcs és társadalom. Budapest, 1983. 481-482., 486. old.
- 47 Lásd bővebben Cseh-Szombathy L.: Családpolitika. Társadalmi Szemle, 1982. 7. sz. 27. old.
- 48 Lásd bővebben: Gönczöl K.: Bűnözés és társadalmpolitika. Budapest, 1987. 75-84. old.
- 49 Sajó A.: Látszat és valóság a jogban. Budapest, 1986. 226-227. old.
- 50 Csepeli György a fenti mechanizmust, a létező szocializmus feltételei között a redisztributív és a piaci rendszer egymás mellett élésére vezeti vissza és igen árnyaltan jellemzi egymással versengő rendszerek pszichikai hatásait: "A társadalom tagjaként ugyanis mindenki egyszerre részese a redisztribúciós mechanizmusoknak és a piaci mechanizmusoknak. Csakhogy a két féle mechanizmusban való egyidejű részvétel e szintén negatív indentitást erősíti, mivel szerepeltvárásai szögesen ellentmondanak egymásnak a kétféle rendszerben. A redisztribúciós én-ben, mint termelőben csalahatatlanság, felelőtlenség, gátlástalanság és paternalizmus uralkodik. A redisztribúciós rendszer fogyasztói szerepét betöltő személyben pedig a rendszer lényegéhez tartozó örökös hiány következtében sértettség, kielégületlenség, irigység működik, mely közérzetét megmérgezi, agresszív,

gyanakvó, bizalmatlan, kooperativitásra képtelen személyé teszi. A piaci én-ben mint termelőben az azonnali meggazdagodás gátlástalansága a fő hajtóerő, hiszen sosem lehet tudni, hogy a redisztribúcióban érdekelt politikai-ideológiai erők mikor szigorítanak és nehezítenek az életfeltételeken. A piaci én racionalitása ennél fogva kijátszó, rejtőzködő, félrevezető lesz, s nem a fogyasztóval kapcsolatos döntésekre, hanem a hatalommal való együttélésre vonatkozó alkura fog irányulni. A piacon fogyasztóként megjelenő én autonómiája a fentiek következtében nem fog érvényesülni." Negatív identitás Magyarországon. 32. old.

- 51 A csökkenő törvénytisztelet, a terjedő korrupció okait hasonló módon értékeli Kornai J.: Az egyéni szabadság és a szocialista gazdaság reformja című tanulmányában. Valóság, 1988. 5. sz. 6-7. old.
Lásd bővebben: Ferge Zs.: Negyedik út. 13-15. old.
- 52 Szabo, D.: A bűnözés szociológiája. Társadalomkutatás, 1987. 4. sz. 80. old.
- 53 Sajó A.: i.m. 263-264. old.
- 54 Andorka R.: Az alkoholizmus magyarországi kutatása. Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról. Budapest, 1988. 12-15. old.
- 55 Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról. Budapest, 1989. Statisztikai Melléklet, 144. old.
- 56 Andorka R.: i.m. 15. old.
- 57 Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, 1986. 27. old. és Útkeresés... Statisztikai Melléklet. 168. old.
- 58 Lásd bővebben: Andorka R. - Buda B.: Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972. 11. sz. 55-61. old., továbbá Buda B.: Öngyilkossággal kapcsolatos kutatások Magyarországon. Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról. 39-46. old.
- 59 Vukovich Gy.: A főbb társadalmi folyamatok, 1981-1985. (II.) Statisztikai Szemle 1986. 12. sz. 1179-1180. old.
- 60 Szabo, D.: i.m. 85. old.
- 61 Király T.: A magyarországi bűnözés kis tükre. Magyar Tudomány, 1984. 9. szám. 657. old.

- 62 Vavró I.: A bűnözés kriminálstatisztikai jellemzői 1951-1971. Budapest, 1976. 115-116. old.
- 63 Rózsa J.: A bűnözés alakulása statisztikai nézőpontból. Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből. Budapest, 1988. 94. old.
- 64 Rózsa J.: i.m. 98. old.
- 65 Király Tibor további finomítás lehetőségére is felhívja a figyelmet: "Az 1938. évi számoknál azonban figyelembe kell venni - írja -, hogy nem tartalmazzák a becsületsértés adatait, sem a tárgyalás nélkül büntetőparanccsal pénzbüntetésre elmarasztaltakét. Valószínűleg annak is lehet hatása, hogy csak a sértett magánindítványára indult meg a büntető eljárás, ha a lopást a munkáltató terhére követték el. A büntetőjogi szankció helyett tehát élhettek munkajogi eszközökkel: felmondással, kártérítés érvényesítésével, sőt házi fegyelmező jog gyakorlásával. Másfelől azonban már 12 éves elkövető is büntetőjogi felelősséggel tartozott." Király T.: i.m. 657. old.
- 66 "Az 1930-38. évben a kifejezett szándékos emberölés miatt elítéltek átlagos száma évente 329. 1982-ben ez a szám: 164. Az áldozatok számának 200-250-es csökkenése nem jelentéktelen még akkor sem, ha azt részben a fejlettebb mentőszolgálat és egészségügyi ellátás javára írhatjuk. Hogy valóban az élet és a testi épség elleni szándékos támadások számának csökkenéséről van szó, mutatják az emberölési kísérletek és a testi sértések számának adatai (az 1938 előtt 7-8 ezerrel szemben 4-5 ezer) ... az ipari fejlődés, a motorizáció, a háztartások gépesítése folytán nőtt a gondatlan bűncselekmények halálos áldozatainak, valamint a halálos kimenetelű baleseteknek a száma." Király T.: i.m. 657-658. old.
- 67 Lásd az adatokat: A bűnözés alakulásának főbb jellemzői Magyarországon 1968-1982 között. Igazságügyi Minisztérium. Budapest, 1983. 2. sz. tábla. valamint Útkeresés... Statisztikai Melléklet. 145. old.
- 68 Lásd bővebben: Gönczöl K.: Bűnözés és társadalmpolitika. 52-74. old.
- 69 A bűnözés alakulásának... 29. sz. tábla.
- 70 Tájékoztató a bűnözésről. 1987. Budapest, 14. old.
- 71 A bűnözés alakulásának ... 32. sz. tábla.

- 72 Gödöny J.: A bűnözés új jelenségei. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXV. Budapest, 1988. 12. old.
- 73 A bűnözés alakulásának ... 1. sz. tábla, valamint Útkeresés... Statisztikai Melléklet. 146-147. old.
- 74 Lásd bővebben: Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. Budapest, 1980. 140-145. old.
- 75 Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatalok bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről. Budapest, 1987. 2-3., 17-19. és 9. old.
- 76 Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. 13. old.
- 77 Sajó A.: i.m. 214. old.
- 78 Lásd mások mellett Kádár M.: Büntetőjog. Általános rész. Budapest, 1961. 105-110. old., Földvári J. - Vígh J.: Kriminológiai alapismeretek. Budapest, 1979. 85. old.
- 79 Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. 18. old.
- 80 E jelenségről számolnak be a következő munkák: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. 18-20. old., Szabó A.: A bűnözés kihívásai és a kriminológia válaszai. Társadalomkutatás, 1988. 3. sz. 27-30. old., Sajó A.: i.m. 263-264. old., Szabó A.: A büntetőjog reformja - a reform büntetőjoga. Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1989. 26-27. sz., Gönczöl K.: Büntetőpolitika és szociálpolitika. Jogtudományi Közöny, 1989. 8. sz., Szabó A.: Büntetés vagy gyógyítás. Kriminológiai Közlemények. Budapest, 1988. 25. sz.
- 81 Lásd a Szociálpolitikai Értesítő 1983-1988 között folyamatosan megjelent számait. Budapest
- 82 Lásd különösen Ferge Zs.: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Budapest, 1986., továbbá Laki L.: i.m.
- 83 Losonczi Á.: i.m. 728. old.
- 84 Losonczi Á.: i.m. 730. old.
- 85 Ferge Zs.: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. Budapest, 1982. 18. old.
- 86 Bordieu, P.: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest, 1978. 240. old.

- 87 Bordieu, P.: i.m. 247. old.
- 88 Bauman, Z.: i.m. 489. old.
- 89 Lásd például Kolosi T.: Státusz és réteg. Rétegződés - modellvizsgálat III. Budapest, 1984. 205. old., Huszár I.: A társadalom szerkezetének átalakulása. Magyar Nemzet, 1984. december 4. 9. old.
- 90 Laki L.: i.m. 93-188. old., Ferge Zs.: Családpolitika-családgondozás. Budapest, 1982. 180. old.
- 91 Lásd mások mellett: Huszár T.: Fiatalok bűnözői. Budapest, 1964., Vigh J.: Fiatalok bűnözése és társadalom. Budapest, 1964., Borsi Z. - Halász K.: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. Budapest, 1972., Vigh J. - Gönczöl K. - Kiss Gy. - Szabó Á.: Erőszakos bűncselekmények és elkövetők. Budapest, 1973., Szabó A.: A büntett és büntetés. Budapest, 1979. 179-285. old., Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. Budapest, 1980., Gönczöl K.: A hátrányos helyzet és a bűnözés. Valóság, 1982. 8. sz, 61-73. old., Tauber I.: i.m., Vigh J. - Tauber I. - Madácsi I.: Hátrányos társadalmi... i.m.
- 92 Társadalmi Beilleszkedési Zavarok... i.m.
- 93 Ennek korábbi kifejtését lásd Gönczöl K.: A hátrányos helyzet és a bűnözés... i.m.
- 94 Szaharov, A.B.: A szociális feltételek hatása a bűnözés területi különbségeire. Az életmód a szovjet szociológiában. Budapest, 1982. 96-98. old. Hasonló, bár közel sem ilyen határozott álláspontra jut Babayer M.: Crimes in town and country; social and psychological aspects. 39. old. és Vorontsov, B. - Gukovskaya, N. - Melnikova, E.: Juvenile Delinquency in Town and Country. 73. old. Combating Crime in Towns. Moscow, 1981.
- 95 A módszertani leírást lásd bővebben Gönczöl K.: A bűnözés társadalmi reprodukciója. Kutatási jelentés. Budapest, 1985. Kézirat.
- 96 Hasonló megállapításra jutott Tauber I. a hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggéseinek megállapítása során: "Beigazolódott - írja -, hogy a foglalkozás, a gyermekszám és az egy főre eső jövedelem valóban olyan ismérvek, amelyek döntő módon meghatározzák az emberek réteghelyzetét, így életmódszerkezetét, a szabadidő eltöltésének mikéntjét. Ezek áttételeződé

viszont lényegében meghatározzák egy adott csoport esetében a deviancia milyenségét, előfordulási gyakoriságát, a cigány bűnelkövetők esetében nem a 'cigány mivolt', valamilyen etnikai vonás az, amely bűnözésüket alapvetően determinálja, hanem azok az un. 'kemény társadalmi tények', rétegmutatók, amelyek végsősoron a cigányok réteghelyzetét meghatározzák." i.m. 137. old.

- 97 Életszinvonala 1960-80. Budapest, 1981. 18. old.
- 98 Lásd még Tauber I.: i.m. IV. fejezet.
- 99 Szelényi I.: i.m. 18. old.
- 100 Gábor R. I.: i.m. 45. old.
- 101 Adataim itt megegyeznek egy másik kutatás eredményével. Ambrus P.: Alkohol az életmódban. Egy telep élete. Szociálpolitikai Értesítő, 1985. évi 4-5. sz. 1. old.
- 102 Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. 245-298. old.
- 103 Útkeresés... Statisztikai Melléklet, i.m. 26. old.
- 104 Vukovich Gy.: Halmozottan hátrányos helyzetek, szegénység, depriváció a mai Magyarországon. 1988. Kézirat. 20. old.
- 105 Gazsó F.: Az egyenlőtlenségek és az iskolarendszer. Társadalmi Szemle, 1982. 11. sz. 96-100. old.
- 106 Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. 232-233. old.
- 107 Szabó A.: Bűnmegelőzési stratégiák. Belügyi Szemle. 1985. 6. sz. 15. old.
- 108 Peschka V.: A jog mint ideológia. Állam és Jogtudomány, 1981. 1. sz. 30. old.
- 109 Kulcsár K.: Az emberi jogok ma Magyarországon. Valóság, 1989. 4. sz. 2-3. old.
- 110 Kulcsár K.: i.m. 3. old.
- 111 Király T.: A büntetőhatalom korlátai. Akadémiai székfoglaló, Budapest, 1988. Kézirat, 14. old.
- 112 Bővebben lásd Fonyó A.: A magyar büntető törvényhozás fejlődése a felszabadulás után című tanulmányában. Jogász Szövetségi Értekezések. 1979. Budapest, 107-116. old.

- 113 Lásd bővebben Desseffy T. - Szántó A.: "Kitörő éberséggel". A budapesti kitelepítések hiteles története. Budapest, 1989. 95-112. old.
- 114 Király T.: i.m. 15. old.
- 115 Viski L.: Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Budapest, 1959., Szabó A.: A fiataikorúak és a büntetőjog. Budapest, 1961., Király T.: A védelem és a védő a büntető ügyekben. Budapest, 1962.
- 116 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyvéről és az 1962. évi 10. számú törvényerejű rendelet a büntető eljárásról. Budapest, 1965.
- 117 Györgyi K.: Büntetések és intézkedések. Budapest, 1984. 32. old.
- 118 Lásd ennek részletesebb kifejtését: Király T.: A büntető hatalom korlátai. 17-19. old.
- 119 Erről a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről szóló 14/1973. NET határozat a következőket mondja: "A bűnözést nem lehet csupán a régi társadalom tudati maradványaira, a kapitalista környezetre, az ellenséges ideológiai hatásokra, valamint a fellazító tevékenységre visszavezetni. Ezek kétségtelenül jelentős mértékben hatnak. A bűnözésnek ezen kívül a mi viszonyaink között még egyéb objektív és szubjektív okai is vannak." Magyar Közlöny, Budapest, 1973. 39. sz. 456. old.
- 120 Györgyi K.: i.m. 123. old.
- 121 Szabó A.: A reform büntetőjoga, a büntetőjog reformja. 80. old.
- 122 Lásd ennek bővebb kifejtését például Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. 157-167. old. valamint II. fejezet, továbbá Gönczöl K.: Bűnözés és társadalompolitika. 107-151. old.
- 123 Gárdai Gy. - Vígh J.: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz. Magyar Jog, 1969. 11. sz., Vígh J. - Gárdai Gy.: Még egyszer a határozatlan tartamú szabadságvesztésről. Magyar Jog, 1972. 9. sz., Lukács T.: Büntetőjogi szemléletünk alakulása. Magyar Jog, 1970. .. sz., Ádám Gy.: Visszaeső bűnözők - visszaeső büntetőjog. Magyar Jog, 1973. .. sz., Ficsor M.: A különösen veszélyes visszaesők reszocializálásának időszerű kérdése. Magyar Jog, 1972. .. sz., Avadi B.: Határozatlan tartamú szabadságvesztés - szocialista törvényesség. Magyar Jog, 1974.

- .. sz., Szilágyi P.: Vitaülés a jogi felelősség kérdéséről. Magyar Jog, 1975. .. sz., Vígh J.: Kauzalitás, determináció és prognózis a kriminológiában. Budapest, 1980., Vígh J.: Racionalitás a büntető igazságszolgáltatásban. Belügyi Szemle, 1989. 6. sz. 19. old.
- 124 1974. évi 9. számú törvényerejű rendelet "A társadalom fokozott védelméről a közrendre és közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében". Magyar Közlöny, Budapest, 1974. 39. sz. 373-374. old.
- 125 Lásd ennek részletesebb elemzését: Tavassy T.: Ankét a szigorított őrizetbe utalt, különösen veszélyes visszaesők körében végzett kriminológiai kutatásról. Jogtudományi Közlöny, 1978. 3. sz., 164-172. old., továbbá Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. 157-167. old.
- 126 Jelentés a szigorított őrizet bírósági gyakorlatának vizsgálatáról. IM Bírósági Főosztály, Büntetésvégrehajtási Országos Parancsnokság (31.126/1985) IM III/1. Budapest, 1985. 2. old.
- 127 Jelentés ... 3. old.
- 128 Nagy F.: Intézkedések a büntetjog szankciórendszerében. Budapest, 1986. 139., 173. és 180. old., továbbá Sinkú P.: A visszaesés és a szigorított őrizet néhány kapcsolata. Ügyészségi Értesítő, 1987. 1. sz. 5-6. old.
- 129 Tavassy T.: A szigorított őrizetbe utalt sokszoros visszaesők tényleges társadalmi beilleszkedésének körülményei. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok, XVIII. Budapest, 1981. 224. old.
- 130 Vígh J.: Kauzalitás ... 240-241. old.
- 131 Vígh J.: Racionalitás a büntető igazságszolgáltatásban. 19-20. old.
- 132 Vígh J.: Kauzalitás ... 248. old.
- 133 A jog és a terápia összefüggései a kábítószerfogyasztók kezelésében. Kriminológiai Közlemények 25. Budapest, 1988. A felelősségi koncepció és a büntetési gyakorlat szempontjából az alkoholisták életmódja és a kialakult kábítószerfüggőség között nincs különbség.
- 134 Hasonló aggályokat fogalmaz meg Nagy F.: Intézkedések ... 163. old.
- 135 Hasonlóan az eddig kifejtettekhez, kizárólag a tettes társadalomra veszélyességére, mégpedig a bűncselekmény elkövetésének potenciális veszélyére

épült a közveszélyes munkakerülés pönalizálása. A munkakerülő életmódnak mint veszélyes életvezetési sajátosságnak a felelősségrevonás alapját az a feltételezés teremtette meg, hogy a munkát nem végző személy olyan bűncselekményekből tartja fenn magát, amelyeket a hatóság nem tudott felderíteni. Ez a hipotézis nemcsak garanciális szempontból kifogásolható. A megváltozott gazdasági körülmények, a munkanélküliség feltételei között ezekkel a cselekményekkel szemben a büntetőjogi beavatkozás bármilyen módja értelmetlen. Ilyen megfontolásokból, valamint a nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségeinek miatt az 1989. évi XXIII. törvény az 1978. évi Btk-ból, valamint az 1968. évi szabálysértési törvényből törölte a közveszélyes munkakerülés vétségét és szabálysértését.

136 A büntetékiszabás szempontjainak mérlegelésénél Györgyi Kálmán érvelése helytálló: "A bűnösség fogalmának a külön kiemelésére - írja - nem azért van szükség, hogy segédbizonyítékokat szolgáltatasson a személyi társadalomra veszélyesség megállapításához, hanem azért, mert a büntetőjogi felelősség alapja és mértékének a legfontosabb meghatározója a bűnösen elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény. A felelősségrevonás alapja és döntő meghatározója nem az elkövető életvezetése. A bíróság nem az egyén életútját kéri számon, hanem az elkövetett bűncselekményt. A konkrét cselekményhez fűződő felrőható pszichikus viszonyt nem az elkövető társadalomra veszélyessége keretében kell értékelni, hanem a bűnösség fokaként. A bűnösség az összszemélyiségnek csupán partikuláris megnyilvánulása, a büntetés viszont az egész személyiséget éri, ezért kell a büntetés várható hatása szempontjából az elkövető személyi társadalomra veszélyességét is figyelembe venni. De ennek figyelembe vételére csak a bűnösen elkövetett bűncselekmény által meghatározott keretek között enged a törvény lehetőséget, mert ha ez nem így történe, a büntetés már nem igazodnék a bűnösen elkövetett társadalomra veszélyes cselekményhez, ezt pedig a törvény megköveteli." I.m. 318. old.

137 Szabó A.: A reform büntetőjoga ... 71. old.

- 138 Bárd K. - Györgyi K.: A pénzbüntetés és a kodifikáció. Jogtudományi Közlöny, 1978. 1. sz. 10-17. old.
- 139 Markója I.: Az új büntető törvénykönyv. Magyar Jog, 1979. 1. sz. 11. old.
- 140 Ficsor M. - László J.: Elgondolások a büntetési rendszer továbbfejlesztéséről. Magyar Jog, 1976. 9-10. szám. 834. old.
- 141 Vincze T.: A kriminálpedagógia és kriminálpszichológia feladatai az új Btk. és az 1979. évi 11. sz. tvr. hatálybalépése után. Magyar Jog, 1982. 830-833. old.
- 142 Gönczöl K.: A személyi körülmények értékelése az új Büntető Törvénykönyv alkalmazása során. Magyar Jog, 1980. 8. sz. 710. old.
- 143 Jelentés a főbüntetés helyett önállóan alkalmazott mellékbüntetések, a próbára bocsátás és a pártfogó felügyelet ítélkezési gyakorlatának vizsgálatáról. I.M. Bírósági Főosztály 31.110/1982. III./1. Kézirat 1982.
- 144 Pécsváradi L.: A pártfogó felügyeleti szabályok, mint a bírói ítélkezés új elemei. Magyar Jog, 1982. 10. sz. 903-913. old.
- 145 Lásd bővebben: Gönczöl K.: A személyi körülmények..., Gönczöl K.: A visszaeső bűnelkövetők tipológiája..., 297-315. old., Gönczöl K.: Bűnözés és társadalompolitika..., 154-189. old.
- 146 Jelentés a hivatásos pártfogók helyzetének vizsgálatáról. Igazságügyi Minisztérium, Bírósági Főosztály, 32.293/1987. IM III/1. Kézirat 1987.
- 147 Patera A. - Tavassy T.: A visszaeső bűnözés, mint a bűnözés sajátos újratermelődésének egyik alapja. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, XXIII. kötet. Budapest, 1986. 156. old. Ma már nemzetközi összehasonlító vizsgálatok is igazolják, hogy a szigorúbb büntetések éppen úgy nem befolyásolják a bűnözés alakulását, mint a kevésbé szigorú, humánus büntető joggyakorlat. Lásd erről Bishop N.: Non-Custodial Alternatives in Europe. Helsinki, 1988. No. 14. (Hivatkozás: Sveri K.: On the Use of Criminal Law Sanctions in Scandinavia, the Federal Republic of Germany and England. Stockholm, 1986. 15. old.)
- 148 Rózsa J.: A bűnözés alakulása - a statisztikus nézőpontjából. 115-119. old.

- 149 A végrehajtandó szabadságvesztés visszaszorításának technikai kivitelezése során módosítani kell a jelenlegi Btk-t. Csökkenteni kell a végrehajtandó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények körét, továbbá a kiszabható felső határt. A visszaesésre vonatkozó merev szabályok feloldása is kedvezően hatna a joggyakorlatra. Felül lehetne vizsgálni a feltételes szabadlábra helyezés szabályait és törvényi lehetőséget kellene biztosítani a harmad kedvezmények szélesebb körű alkalmazására. A megfelelő szervezeti feltételek megteremtésével egyidejűleg ezek a változtatások a bírósági gyakorlat átalakulását eredményeznék és várhatóan a börtönnépeség csökkenésével járnának akkor, ha a bűnözés szerkezetében nem történik igen kedvezőtlen és veszélyes átstrukturálódás. Lásd bővebben: Szűk L.: A rövid tartamú szabadságvesztés. Mickolc, 1987. 79-80. old.
- 150 Bishop N.: i.m. 4. old., 68-74. old.
- 151 Albrecht, H-J. - Schädler, W.: Community Service in Europe: Concluding Remarks. In Community Service, Freiburg, 1986. 191. old.
- 152 Cartledge, G.C.: Community Service in England/Wales. In Community Service. 15. old. és 31. old.
- 153 Albrecht, H-J. - Schädler, W.: Community Service. 192. old.
- 154 Figyelemre méltó, hogy az ország gazdasági helyzetének romlása miatt már 1986-ban szaporodott azoknak az elkövetőknek a száma, akik formálisan a pártfogó felügyelet magatartási szabályainak megsértése, érdemben azonban az elhelyezkedési nehézségek miatt kerültek vissza a börtönökbe a feltételes szabadlábra helyezés tartama alatt. Gyakoribb lett a pénzbüntetés meg nem fizetése miatt alkalmazott szabadságelvonás is. Lásd ezt bővebben: Fábián J.: A büntetésvégrehajtás jelenlegi helyzetéről. Ügyészügyi Értesítő, 1986. 1. sz. 47-48. old.
- 155 Bondeson adatai szerint például Svédországban 700 svéd koronába kerül egy elítélt egy napi börtöntartása, míg 30 svéd korona a költsége a szabad élet körülményei között alkalmazott pártfogó felügyeletnek. Hasonló hazai adatokkal nem rendelkezem, de egy mainál fejlettebb rendszerben hasonló arányokra lehet számítani. Bondeson, U.V.: Prisoners in Prison Societies. London, 1989. 307. old.

- 156 A második világháború után ezt a kapcsolatot először Vermes M. tárgyalta. (A szociálpolitika szerepe a bűnözés elleni harcban. Valóság, 1972. évi 3. sz. 2. old.)
- 157 Balogh J. már 1905-ben követelte a büntetésüket töltő személyek családjának szociális gondozását; mint tudjuk, ennek megvalósulása azóta is elmaradt. (Az állam intézkedései az elítélt gyermekeinek támogatása érdekében. Jogtudományi Közlöny, 1905. 1. sz. 1. old.)
- 158 A komplex "területgondozás" kedvező tapasztalatairól számol be egyik legutóbbi cikkében Vabrik László (A javító- és büntetésvégrehajtási intézetekből elbocsátott fiatalok társadalmi beilleszkedésének tapasztalatai. Ügyészségi Értesítő, 1989. 2. sz. 9. old.)
- 159 Hasonló véleményt fejt ki erről Sajó András. Sajó A.: Társadalomtudományok és büntetőeljárás. Kriminológiai Közlemények 26-27. Budapest, 1989. 32-33. old.
- 160 Bibó I.: Elit és szociális érzék. Válogatott tanulmányok 1935-1944. Budapest, 1986. 238. old.